

DEDICATED TO
Sr PRAMATHA NATH BANERJEE
M A B L P R, S., BARRISTER AT LAW
Vice Chancellor Calcutta University
AS A SMALL TOKEN
OF
Deep Admiration And High Esteem

P R E F A C E

We have great pleasure in presenting the readers with the first volume of the Series *The contributions of Muslims to Sanskrit Literature*. The second volume of this series viz. *The Samudra-Saṅgama of Mahammad Dara Shukoh on a comparative study of Sūfism and Vedānta in Sanskrit* and the third volume containing the *Contributions of Muslims to Upanisads, Sanskrit Poetry, Hindu Astrology, etc.* will also be soon published.

The present series is a companion one to our "Muslim Patronage to Sanskrit Learning" Series of which the first volume has already been published

Thanks are due to the authorities of Bikaner State Library for sending me a transcript copy of their valuable MS. as the original could not be lent. The present edition has been prepared from this MS. alone as no other MS. of this work is known to exist. The preparation of a critical edition from a single MS. is undoubtedly a hazardous task. Still, I faced this risk as the present work is invaluable for reasons stated in details in the Introduction.

SANSKRIT COLLEGE,
CALCUTTA 1. 9. 48

}

J. B CHAUDHURI

CONTENTS

INTRODUCTION

Preliminary	1
Description of the MS	2
The author and his date	2
Subject matter of the work	3
The Nṛtyadhyaya of the Sangita-Mālīkā and its Contents	
Alphabetical Index of the verses of the Sangita-Mālīkā	

TEXT

APPENDICES

- Abbreviations
- Bibliography
- General Index

MUSLIM CONTRIBUTION TO SANSKRIT MUSICAL LITERATURE

INTRODUCTION

As regards the propagation of Sanskrit Learning during Muslim Rule in India it may be stated at the very outset that not only a large number of Sanskrit works were composed and/or translated into Semitic languages and *vice versa* under the patronage of the Muslim rulers of India but also many poetical and scientific works in Sanskrit were composed by Muslims themselves. In this latter group i.e. the contributions of Muslims to Sanskrit Literature the *Saṅgita malikā* of Mahammad Shah is certainly one of the most important. Its importance on account of its author who is definitely a Mahomedan Sanskritist can hardly be overrated. Secondly, not many works on Music or Dancing in particular, have as yet been published and it is only hoped that a critical edition of this work will be a valuable addition to this important branch of our Indian Literature.

The earliest work on dramaturgy is probably the *Nāṭyaśāstra* of Śiśūhila and Kṛṣaśva mentioned by Pāṇini. Nandikesvara's *Bharatarjaya* of which the *Abhinaya darpaṇa* is considered to be a subsequent abridgement is known only in name. The *Nāṭyaśāstra* is of course the earliest work that systematically deals with this subject in several sections. The *Abhinaya-darpaṇa* attributed to Nandikesvara is another early work exclusively devoted to this subject. The seventh chapter of the *Saṅgita ratnākara* of Saṅgadeva composed in the first half of the thirteenth century A.D. is also devoted to dancing. Ever since its composition, it became the standard work on the subject and many subsequent writers are more or less indebted to this work for their treatment of the subject. Mahammad Shah is also no exception to it. The Sanskrit Musical Literature is however very vast and many of them deal in their last chapter in particular with dancing. Many subtleties in a subtle inspiring subject like Music naturally evolved in course of its development and individual scholars had their own say in the matter. Though the Sanskrit MSS catalogues reveal that there are even to-day not less than 500 works on the subject not more than a few of them have as yet been published and of them again only the *Nāṭyaśāstra* of Bharata and the *abhinaya-darpaṇa* and recently, the *Saṅgita ratnākara* have been ably edited. One only wishes that at least some 50 of these that are thoroughly original in their treatment of the subject matter could be critically edited and a thorough comparative study of them be made in order that the real history of the development of our Indian music inclusive of dancing might be

restored. Under the circumstances it is to be regretted that only the *Nṛtyādhyāya* of the *Saṅgita-māhikā* of the Muslim Musician is extant and that also a very defective MS, as preserved at present in the Bikaner State Library.

DESCRIPTION OF THE MS.

As the original MS was not lent out, the present editor was obliged to work on a transcript copy of the same made under the direct supervision of the Library Authorities. The original MS. in question is undated. It starts with a Hindi work—a collection of Hindi songs called the *Saṅgita-sāra* by Māṇikacandra. The first ten sheets of this collection are missing. Our *Saṅgita-mālikā* begins on folio 31 and ends in the 53rd. It is followed by a running Hindi commentary on it, probably by the same author i.e. *Mahammad Shah* himself, which has proved to be of some use to us. Probably the scribe is responsible for leaving out altogether from the text the relevant passages on the *Dṛṣṭi bheda*, *maṇḍala-bheda*, etc. that usually form a part of the *Nṛtyādhyāya*. The sectional arrangements as at present are also very defective, e.g. eight "*ākāśika Mārgacārīs*" (4-11) are included in the section on *Karana*. Similarly, 6 *Karanas* (3-8) are included in the section of "*Deśisthānakas*". Another misleading feature of the MS. that can hardly be sufficiently decried is that though the pagination in the MS is found quite in tact the sections are intermingled here and there, e.g. vv. 125-132 are written in between vv. 204-205 and vv. 192-198 are written in between vv. 185 and 186, and v. 199 runs concurrently with 191. This is not all, a look at the footnotes to the text will at once reveal the nature of carelessness and gross negligence on the part of the scribe. It is indeed a very difficult task to prepare a critical edition from a single MS, particularly from a MS. like the present one. Still no pains have been spared by me to present the readers with a readable edition, particularly because the work is so very important.

THE AUTHOR AND DATE

The author himself says that he was the son of *Tattār Khān* and a descendant of *Firuz Shah*. Unfortunately we cannot identify the author on the basis of this evidence; we cannot trace in the pages of our Historical works a *Mahammad Shah*, who was the son of a *Tattār Khān* and also flourished in the family of *Firuz Shah*. We know of one *Mahammad Shah*, who was not the son of, but was himself, *Tattār Khān*; again, *Mahammad Shah* as a descendant of *Firuz Shah* there are more than one.

Again, the MS in question is undated and of no help to us with regard to the date of the work, nor is there any internal evidence on the basis of which we can come to a definite conclusion about it.

But from a comparative study of the Nṛtyādhyaṃya section of the Saṅgīta-ratnākara of Śārṅgadeva, son of Sodhala, it is clear that Mahammad Shab was much influenced in his treatment of the subject by the author of the Saṅgīta-ratnākara (see below). It is explicitly stated in v. 5 of the Ratnākara that Sodhala was patronised by King Singhana. Singhana ruled in Deogiri i.e. modern Daulatabad from 1210 to 1247 A.D. As such, Śārṅgadeva must have been a junior contemporary of King Singhana and his work is only likely to have been composed about the middle of the 13th century A.D. Therefore, it can definitely be said about the Saṅgīta-mālikā that it was composed later than this date. But if the Hindi commentary is to be attributed to Mahammad Shah, the Saṅgīta-mālikā cannot be assigned to such an early date. Its language betrays rather a comparatively modern date for its author. The Saṅgīta-mālikā does not appear to have been composed earlier than the 16th century A.D.

SUBJECT MATTER OF THE WORK

The work was ostensibly on music in all its aspects as its name implies but only the section on Dance appears to have survived. There is no doubt that the work was intended, to deal with all the subjects the Saṅgīta-ratnākara does and as such it must have been a voluminous work. In the Nṛtyādhyaṃya, it deals with (1) the dancing-hall, (2) the assembly, (3) the President, (4) dances, (5) the features of female-dances, (6) the features of male-dances (7) varieties of dances, (8) parts of the body employed in dances, (9) subsidiary parts, (10) different gestures of the head (11) different postures of hands unfolded, (12) those of hands folded, (13) Nṛtya-hasta lakṣanas, (14) different postures of the hips (Kaṭi), (15) those of the feet, (16) Cāris¹ or varieties of gait (Bhauma-mārgacārī, ākṣāṅika-

1 विविधमहि जट्टोदकरीकम वस हतम् ।

वारी स्यात् कारये दीपि चोरिन् प्रत्ययान्तः ॥ BR 7 904

Carī is derived from the root चर + हन्—स्त्रियां दीपि । It should, however, be mentioned in this connection that in the NS (vide Chowkhamba Sanskrit series ed.) list of Ākṣaṅgīka, the name of "Śār" and "Nṛparavādika" are omitted, and consequently, the number is reduced to 14 only.

margacārī, Deśībhāumacārī, ākasika-deścārī), (17) sthānaka² or modes of sitting (puruṣa sthānaka, strī sthānaka and deśi-sthānaka), (18) Kāraṇas³ (19) Aṅgraha lakṣaṇas (20) Recaka lakṣaṇas and (21) Nṛtya lakṣaṇas

As regards the variety of dances (No 7 above), there are four types viz Tāṇḍava and Lasya i.e. dances of men and women respectively. The Tāṇḍava dance is named after the sage Tāṇḍu who popularised it. The last mentioned Nṛtya lakṣaṇa section, dealing as it does with some particular varieties of dances could very well have merged into section 7 on varieties of dances. This separate treatment appears uncalled for.

This work follows at times the Nāṭya śāstra of Bharata but it is predominantly influenced by the Saṅgīta ratnākara of Śaṅkadeva. The NS (Nāṭya-śāstra) of Bharata mentions 32 sub-divisions of the Cārī i.e. moving about on one leg but the SM (Sangita malikā) deals with 64 of them. This number is obtained by further sub-dividing the previous 32 cārīs under the heads Deśī and Cārī. The SR (Sangita ratnākara) however mentions 86 varieties: Deśī Bhāumacārī 35, ākāsikī 10 and margacārī 30—86 in all. The NS records only six sthānakas (°) (all with reference to man only but the SM notices many more under the heads strī sthānakas and Deśī sthānakas). The SM adds to the NS list of Kāraṇas another Kāraṇa called Nobarī quite in agreement with the SR. Both the SM and the NS give a list of thirteen varieties of Śrobbhedas⁴ i.e. different gestures of the head though there is some discrepancy between the two with regard to their names. Both the SR and NS mention 67 varieties of gestures by hand. The AD however gives a list of 64 varieties in all—

2 पादविन्यासभेदेन स्थानकम्, etc AD 374. The Abhinava Bharat (10 51) and the SR (7 1027) point out that both after and before mot on, static condition prevails in other words Cārī alternates with Sthānaka.

3 Kāraṇa is an abbreviation for Nṛtyakāraṇa, just as Bhūma is an abbreviation for Bhūmasana. It is the graceful combination of hands and feet that generates incessant pleasures, v. de. Catura Kalkinatha's commentary on the SR 7 554-55—

स्यात् किंवा कर्पादादेर्विलम्बेनात्रुद्गता ।

करञ्च नृत्यकरणा भीमवद् भीमसेनवत् ॥

4. The AD (49 50) however mentions only 9—

सममुद्राहितमभ्युक्तमालोलित शुचम् ॥४९॥

कम्पितञ्च परावृत्तमुत्क्षिप्त परिवर्हितम् ।

नवधा कथितं यौग्यं नाञ्जनास्त्रविद्यारदैः ॥५०॥

'single hand 28⁵, combined 23⁶ and Nṛtta 13⁷. According to Śārngadeva, this enumeration is only *laukika* i.e. in conformity with common usage only (and therefore, scientifically unsound). While describing the Śuka-tuṇḍa-hasta i.e. the hand resembling a parrot's beak, Śārngadeva (7.140-141) and Rharata, (9.53-54) recommend the bending of both the forefinger and the ring-finger while Mahammad Shah advocates the bending of the ring-finger only⁸.

At times, there are striking similarities between the SR and the SM. e.g. the third and fourth pādas of v 24 of the SM, is just the same as those of the SR. The definitions of different gestures of the hip in SM, are also exact copies from the SR.

The following chart will bring into bold relief the significance of our contention above:—

	SM.	NS.	AD	SR.
Śirobheda	13	13	0	14
Asamyuta hasta	24	24	23	24
Samyuta hasta	13	13	23	13
Nṛtya hasta	30	32(?)	13	30
Hasta-lakṣanas	67	69	64	67
Cārīs	64	32	8	80
Sthānakas	10	6	0	51
Pādas	6	5	4 ⁹	0 or 13

Thus it is clearly established that Mahammad Shah was not only thoroughly conversant with the Ancient Indian Musical literature, but had

5 V 21—इत्यसंगुतइस्तानामष्टाविंशतिरीति ॥

6. VV. 173-175 :—

अङ्गमिष कपोतप्र कर्कटः स्वस्तिकस्तथा ।

सहा भेदइ इत्येते संख्याताः संगुताः कराः ।

त्रयोविंशतिरित्युक्ताः पुरगेर्भेतादिभिः ॥

7 V. 249—अरोदयेते इस्ताः स्फुर्त्तत्त्वाप्युपयोगिनः ॥

8 This view is in conformity with that of the AD 115-

अस्मिन्ननामिका कदा द्रुष्टुमशक्यो भवेत् ॥

9 AD. 237 and 260 (a)—

वरपते पादभेदाणां सङ्ख्यं पूर्णसम्पन्नम् ।

महद्विधोऽयमेव वेद अगरी पादचारिका ३२५१॥

अनुपां पादभेदाः स्फुप्तेनां सङ्ख्युपपन्ने ।

his own views as well about many subjects as the entries under *Cāris*, *Sthānakas* and *Pādas* above would show. He was very confident about his own opinion and never hesitated in his assertions whenever necessary. His command over the language of his choice also deserves much approbation.

In conclusion, I desire to emphasize one thing and therein lies the main interest of the publication of this work—it is Hindu-Muslim Fraternity. The contributions of Muslims to Sanskrit Literature at once reveal their love for Sanskrit Culture and Civilization as well as for their Hindu brethren. There is no doubt that after Muslim conquest of India, the relation between the conqueror and the conquered was soon replaced by that between two great communities, living in perfect peace and fraternity, mutually assimilating and enriching the culture of each other. Thus, after the advent of Muslims Indian Civilization remained neither Hindu nor Muslim Civilization exclusively, but became a very happy synthesis of both. Just as it is impossible to separate the water of the Ganges from that of the Jamuna at the confluence in Prayag, so it is impossible to separate Hindu from Muslim Culture and vice versa. This "Meeting of two Seas" as the great Savant Dam Shukoh has put it, has taken place once for all right in the beginning of Muslim rule in India, never to be undone. It is very regrettable that in our study of Mediaeval India, we are generally apt to over-emphasize the alleged bitter strife and hatred between the Hindus and the Muslims during the middle ages but do not ordinarily care to note the more predominant spirit of fraternity, tolerance and mutual co-operation. The time has come to change this dogmatic attitude and revise our ideas in the light of truths revealed through careful researches into the literary history of Mediaeval India.

We give below an exhaustive list of contents of the SM for easy reference to, and proper understanding of, its verses

LIST OF CONTENTS

OF THE NRTYĀDHYĀYA

Subject	No. of verses	Subject	No. of verses
मङ्गलाचरणम्		(१) पताकः	...
नृत्यशालावर्णनम्	... १	(२) त्रिपताकः	...
सभावर्णनम्	... २	(३) कर्तरीमुखः	...
सभापतिवर्णनम्	... ३-४	(४) अर्घचन्द्रः	... २३
पात्रवर्णनम्	... ५-६	(५) अरालः	... २४
पात्रगुणाः (नर्तकालक्षणम्)	... ७-८	(६) शुक्रतुण्डः	... २५
नर्तकलक्षणम्	... ९	(७) मुष्टिः	... २६
नृत्यभेदः	... १०-११	(८) शिखरः	... २७
अङ्गानि	... १२	(९) कपित्थः	... २८
व्याङ्गानि		(१०) खट्कामुखः	... २९
शिरोभेदाः	... [१३-२२]	(११) सूचीमुखः	... ३०
(१) धृतम्	... १५	(१२) पद्मकोशः	... ३१
(२) विधृतम्	... १६	(१३) सर्पशिरः	... ३२
(३) आधृतम्	... १७	(१४) मृगशीर्षः	... ३३
(४) अचिंतम्	... १८	(१५) काङ्गूलः	... ३४
(५) कम्पितम्	... १९	(१६) अलपल्लवः	... ३५
(६) आकम्पितम्	... २०	(१७) भ्रमरः	... ३६
(७) परावृत्तम्	... २१	(१८) हंसवक्रः	... ३७
(८) अवधृतम्	... २२	(१९) हंसपक्षः	... ३८
(९) अधोमुखम्	...	(२०) सन्वृंशः	... ३९
(१०) निवृत्तम्	...	(२१) मुकुटः	... ४०
(११) उत्क्षिप्तम्	...	(२२) कर्णनाभः	... ४१
(१२) लोलितम्	...	(२३) ताम्रचूडः	... ४२
(१३) परिधाहितम्	...	(२४) चतुरः	... ४३
[हस्तलक्षणम्	... [२३-३३]	संयुतहस्ताः	... [४४-५८]
असंयुतहस्ताः	... [२३-४३]	(१) अञ्जलिः	... ४६

Subject	No. of verses	Subject	No. of verses
(२) कपोतः	... ४७	(१८) करिदस्तकः	... ८०
(३) कर्कटः	... ४८	(१७) पञ्चवर्धितः	... ८१
(४) स्तस्तिकः	... ४९	(२१) पञ्चप्रद्योतकः	... ८२
(५) खटकावर्धमानकः	... ५०	(२०) गरुडपञ्चः	... ८३
(६) वत्सङ्गः	... ५१	(१९) दण्डपञ्चः	... ८४
(७) निपथः	... ५२	(२४) ऊर्ध्वमण्डली	... ८५
(८) दोलः	... ५३	(२३) पार्श्वमण्डली	... ८६
(९) पुष्पपुटः	... ५४	(२२) वरमण्डली	... ८७
(१०) मकरः	... ५५	(२५) वर.पार्श्वार्धमण्डली	... ८८
(११) गजदन्तः	... ५६	(१५) मुष्टिकस्वस्तिकः	... ८९
(१२) वर्धमानः	... ५७	(२६) नलिनीपद्मकोशः	... ९०
(१३) अयद्विधः	... ५८	(२६) ललितः	... ९१
मृदाहस्ता.	[५९-६३]	(३०) वलितः	... ९२
(१) चतुरस्रः	... ६४	(२७) लक्षणः	... ९३
(२) उद्भूतः	... ६५	(२८) अलपञ्चः	... ९४
(३) तलमुखः	... ६६	कटीभेदाः	[९४-९८]
(४) स्वस्तिकः	... ६७	(१) कम्पिता	... ९५
(५) विप्रकीर्णः	... ६८	(२) उद्गाहिता	... ९६
(६) अरालखटकामुखः	... ६९-७०	(३) छिन्ना	... ९७
(६) आविद्धवक्त्रः	... ७१	(४) विवृता	... ९८
(१०) सूचीमुखः	... ७२	(५) रेचिता	... ९९
(७) रेचितः	... ७३	पादभेदाः	[९९-१०४]
(८) अर्धरेचितः	... ७४	(१) समः	... १००
(१६) उत्तानवर्धितः	... ७५	(२) अवर्धितः	... १००
(१२) पल्लवः	... ७६	(३) कुञ्चितः	... १०१
(११) नितम्बः	... ७७	(४) सूची	... १०२
(१४) केशवन्धः	... ७८	(५) अमृतलसन्धरः	... १०३
(१३) लताहस्तकः	... ७९	(६) चटुपाटितः	... १०४

विषयः	श्लोकाङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
धारी	[१०१—१६६]	(१) मृगुरविधिका	... १३८
धारीलक्षणं तन्नेदाश्च	... १०१-६	(२) त्रिर्यङ्मुखा	... १३९
भौम्यो मार्गचार्यः [१०७—१२१]		(३) कुडीरिका	... १४०
(१) समपादा	... १०७	(४) कात्सी	... १४१
(२) स्थितावर्ता	... १०८	(५) हरिणप्रासिका	... १४२
(३) शकटाख्या	... १०९	(६) अर्धमण्डलिका	... १४३
(४) विष्यवा	... ११०	(७) मदाहसा	... १४४
(५) अज्यधिका	... १११	(८) स्फुटिता	... १४५
(६) घापातिः	... ११२	(९) पुत्ता(?)	... १४६
(७) एल्कात्रीदित	... ११३	(१०) स्वस्तिका	... १४७
(८) समोत्तरितमण्डली	... ११४	(११) पुतादिका	... १४८
(९) मच्छी	... ११५	(१२) सारिका	... १४९
(१०) अदिता	... ११६	(१३) स्फुरिका	... १५०
(११) स्यन्दिता	... ११७	(१४) छताक्षेपा	... १५१
(१२) अपस्यन्दिता	... ११८	(१५) क्ख्यादिता	... १५२
(१३) यदा	... ११९	आकाशिक्यो देवीचार्यः... [१५३-१६६]	
(१४) जनिता	... १२०	(१) विद्युद्भ्रान्ता	... १५३
(१५) क्ख्यादा	... १२१	(२) हरिणप्लुता	... १५४
आकाशिक्यो मार्गचार्यः [१२२-१३७]		(३) दमरी	... १५५
(१) अतिक्रान्ता	... १२२	(४) दण्डपादा	... १५६
(२) अपक्रान्ता	... १२३	(५) सूची	... १५७
(३) पार्श्वक्रान्ता	... १२४	(६) जहाल्लुहिका	... १५८
(४) मृगप्लुता	... १२५	(७) पुत्रक्षेपा	... १५९
(५) कर्षजाल	... १२६	(८) अपक्षेपा	... १६०
(६) अलाता	... १२७	(९) विक्षेपा	... १६१
(७) सूची	... १२८	(१०) उत्क्षेपा	... १६२
(८) नृपुत्रपादिका	... १२९	(११) वेष्टनम्	... १६३
(९) दोलापादा	... १३०	(१२) शृङ्गक्षेप	... १६३
(१०) दण्डपादा	... १३१	(१३) उड्डोळा	... १६४
(११) विद्युद्भ्रान्ता	... १३२	(१४) प्रातनम्	... १६५
(१२) भ्रमरी	... १३३	(१५) विद्धा	... १६६
(१३) मुगद्वप्रासिता	... १३४	स्यानकानि [१६७—१८८]	
(१४) भाक्षिता	... १३५	पुण्यन्यायनकानि [१८८—१९७]	
(१५) भाविद्धा	... १३६	पुनरन्यायनक्रमेणः	... १६८
(१६) उद्धृता	... १३७	(१) समपादम्	... १६९
देवीभौम्यचार्य	[१३८-१५२]	(२) वीर्यनम्	... १७०

विषयः	श्लोकाङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
(३) धैराक्षम्	... १७१	(१८) आनृतम्	... २०७
(४) मण्डलम्	... १७२	(१९) योलापादम्	.. २०८
(५) आलीढम्	... १७३	(२०) गजप्रीडितम्	.. २०९
(६) प्रत्यालीढम्	... १७४	(२१) गृध्रापथीनकम्	... २१०
स्त्रीस्थानकानि	[१७५—१७९]	(२२) गरुडप्लुतम्	... २११
(१) आयतम्	... १७५—७६	(२३) हजिण्प्लुतम्	.. २१२
(२) अघहित्यम्	... १७७	(२४) मयूरालङ्घितम्	... २१३
(३) अश्वान्नाम्तम्	... १७८	(२५) वृण्वापदम्	... २१४
(४) गतागतम्	... १७९	(२६) परिप्लुतम्	... २१५
देशीस्थानकानि	[१८०—१८८]	(२७) विप्लुङ्गान्तम्	... २१६
(१) स्थितिकम्	... १८०	(२८) पादपेमागतम्	... २१७
(२) मग्नावतः	... १८१	(२९) सूषी	... २१८
(३) एकपादम्	... १८२	(३०) अपक्रान्तम्	... २१९
(४) धतुरसम्	... १८३	(३१) मितम्बः	... २२०—२२
(५) समसूचि	... १८४	(३२) सिद्धिप्रीडितम्	... २२३
(६) विषमसूचि	... १८५	(३३) प्लकाप्रीडितम् [प्रतिपत्तम्]	२२३
(७) क्षणसूचि	... १८६	(३४) निवेदा	... २२४
(८) कृमासनम्	... १८७	(३५) लोलितम्	... २२५
(९) धृपमासनम्	... १८८	(३६) कटीटितम्	... २२६—२७
कर्णानि	१८९—२३४	(३७) मदम्पलितम्	... २२८
(१) तलपुष्पपुटम्	... १९०	(३८) सन्ततम्	... २२९
(२) क्षीनम्	.. १९१	(३९) स्फलितम्	... २३०
(३) स्वस्तिकम्	... १९२	(४०) अतिमात्रम्	.. २३१
(४) अर्धस्वस्तिकम्	.. १९३	(४१) शक्रदास्यम्	.. २३२
(५) दिक्स्वस्तिकम्	... १९४	(४२) धृपमप्रीडितम्	... २३३
(६) अशितम्	... १९५	(४३) टोडरी	.. २३४
(७) एकपादशितम्	... १९६	अक्रुदासाः	[२३५—२७८]
(८) भेरवाशितम्	... १९७	अक्रुदारादितः	... [२३६—२४२]
(९) उन्मत्तम्	... १९८	अक्रुदाराभगम्	... [२४३—२७७]
(१०) मुक्तप्रानिगम्	... १९९	(१) निरहम्	२४३—२४६
(११) नृपुणम्	... २००	(२) धर्मस्थः	२४६—४७
(१२) वृश्चिकम्	... २०१	(३) सूषीविहः	२४८—४९
(१३) वृश्चिकुट्टितम्	... २०२	(४) अपविहः	२५०—५१
(१४) वृश्चिकरेवितम्	... २०३	(५) भासितः	२५२—५३
(१५) पद्मगण्डम्	... २०४	(६) टङ्गि	.. २५४—५५
(१६) उरोमण्डलम्	... २०५	(७) विन्दम्	.. २५६—५७
(१७) क्षणगतिटकम्	.. २०६	(८) पराजितम्	..

विषय	श्लोकाङ्कः	विषय	श्लोकाङ्कः
(९) त्रिधम्मपट्टन —	२६८	(२६) आलीढ	२६६
(१०) मत्तक्रीड —	२६८	(२७) रेवित	२६६ ६७
(११) स्वस्तिकारचित		(२८) आच्छरित	२६८ ६९
(१२) पार्श्वस्वस्तिक		(२९) आलिप्तरेवित	२७० ७१
(१३) सुत्रिकापट्टन		(३०) सम्मान्न	२७२ ७४
(१४) धम्म		(३१) अपरपित	२७६ ७६
(१५) मत्तन्त्रालित		(३२) अधनिगुण्टक	२७७
(१) मदाह्वित्तिनि		रेवमल्लगम्	२७९
(१७) गतिमण्डल		नृत्यलजम्	[२८० २८८]
(१८) परिच्छिन्न		नेरीनृत्यम्	२८० ८२
(१९) परिपुष्पचित्ति		पान्दनृत्यम्	२८३
(२०) धैर्यात्तरचित		मीननृत्यम्	२८४
(२१) परावृत्त		चिन्दुगीवम्	२८६
(२२) अजात	२६९ ६०	कालचिन्दुनृत्यम्	२८६
(२३) पारधण्डः	२६९ ६२	वज्रावचिन्दुनृत्यम्	२८७
(२४) त्रिदुधाम्भ	२६३	शुद्धचिन्दुनृत्यम्	
(२५) उद्धत	२६४	कण्ठनृत्यम्	२८८

Alphabetical Index of the Verses of the
Sutta Mahāva

श्लोकः	श्लोकाङ्कः	श्लोकः	श्लोकाङ्कः
(अ)		अद्वि कुशिल०	१५९
अपन[ः] पा०	१९४	अद्वि कल	१६३
अद्विगीवमार्क	४०	अद्वि रत्ता०	११४
अद्विगुण्यः कर्षा	४८	अद्वि तिः प्रथमः	४४
अद्विगुण्यः कुशिला	४१	अद्वि तिः	२०४
अद्विगुण्यः रगुण	४१	अद्वि रत्तामार्ग	१३३
अद्विगुण्यः रत्ता	४३	अद्वि रत्ता०	२२०
अद्विगुण्यः रत्ता	२७	अद्वि रत्ता	१५३
अद्विगुण्यः रत्ता	३९	अद्वि रत्ता पादार्थो	४७
अद्विगुण्यः रत्ता	२६	अद्वि रत्ता रत्ता	१११
अद्विगुण्यः रत्ता	२०३	अद्वि रत्ता रत्ता	५१

श्लोकः	श्लोकाङ्कः	श्लोकः	श्लोकाङ्कः
अमिवशः	... ५८	उरोमण्डलिनौ	... २५१
अराललटका	.. ६०	उरोमण्डलिनौ	... २५५
अर्घसूची च	... २६०	उरोमण्डलिनौ	... २६२
अलपल्लव	... ८८		
अलपल्लव	... २४८	(क)	
अलातक	... २६९	अरुणमत्स्य	... ११९
अलाताद्भि	... २२२	अरु पादघन	... १५७
अवदित्थं	... १७७	अर्घ्यजानुर्घ०	... २०८
अस्यैव तर्जनी	... २८	अर्घ्यमण्डलिनौ	... १९१
अस्यैव यदि	... २५	अर्घ्यमण्डलिनौ	... २१५
अस्यैव यदि	... ३०	अर्घ्यमण्डलिनौ	... ६३
		अर्घ्या कपी	... ३८

(भा)

(प)

आ[कु]मितस्य	... १६२	एक उद्देशिते	... ८७
आक्षिप्तं	... २४९	एकतालान्तरी	... १६९
आक्षिप्तार्क्य	... २४७	एकपादः	... १७०
आदौ तु	... २००	एकपादे	... १५२
आधा[य]रितं	.. २६६	एकवारमधो	... २२
आलीङ्ग्य	... २४५	एकोऽङ्गि (ः)	... १८६
आलीङ्ग्य०	... १७४	एको दस्तो	... २२५
आवर्तिता.	... ३५		
आविद्यापाद	... १३७	(क)	

(इ)

इतमेदश	... १४४	कटीनिताम्बो	... १७६
इदानीमङ्ग०	.. २३५	कटीमस्तक०	... ८१

(उ)

उल्लैः कृतं	... १७	कम्पितं तु	... १९
उल्लेख्यं	... २७१	कम्पितोद्गा	.. ५४
उत्सङ्गो	... ४५	करं मुकुट	... ५२
उद्गाढान्तरं	... २८५	करणं स्वस्तिकं	... २५९
उद्गाढिताल०	... २३७	करणाप्रपुरा	... २६८
उद्गाढातपल्लवौ	... ७६	करभङ्गी त०	... २२७
उद्देशिताप०	... २५४	करापाठ	... ४९
उद्देशितौ	... २५६	करके (१) जल०	... २८७
उपरिष्ठेन	... १९७	करी प्रसारि	... ९३
उर[ः]स्थले	... २६१	किञ्चिद् प्रसार्य	... १२२
उरगत्रासिता	... १९९	किञ्चिदुत्प्लुत्य	... ११६
उरोदेशे :	... २२४	कुञ्चिताकुञ्चितं	... १५८
		कुञ्चिताङ्गुलि०	... १०१
		कुञ्चिते स्वस्तिकी	... १४२

श्लोक	श्लोकाङ्क	श्लोकः	श्लोकाङ्क
कुम्भितो[व]	...	२१८	(ष)
कृता तु ष०	...	२२३	दमरी कुम्भित० ... १५५
कृत्वा च द्रुप०	...	२१४	(त)
कृत्वा बद्धा	...	२०५	सताह्वयेरुत्० ... १५४
कृत्वा मद०	...	२२९	तथा च पार्श्व ... ८६
मन्मादयन्ति	...	६	तदन्ते वि० ... २८२
(ष)			सदेव शीघ्रता .. १६
सट्टकामुख	...	१९३	तदेवैकाग्रि .. १९६
सट्टकाल्यौ	..	५०	तल्लुप्य ... २४६
(ग)			तस्मिन् कनिष्ठ ... ३३
गत्यनुमुखा च	..	१७९	तारुमार्ग ... ११२
***गाल्लु०	...	२८६	तारुवृन्त ... ६५
पीपारेचक	...	२७९	तावेव च परा .. ८२
(ष)			तावेव हंस .. ६८
चमत्कारमोर०	..	१	त्रिपताकी ... ८०
चतुरस्र	..	२	त्रिपताकी पताको० .. ८३
चतुरस्रौ	...	५९	त्रिपताकी यद्वा .. ७९
चतुर्विंशत्यभि०	.	२८०	(ढ)
चरणं वृश्चिर्ह	...	२०२	दक्षिणधरणो ... १८७
चरणं स्वस्ति	...	१४०	दण्डपथी ... ६९
चरण(१)चार०	..	११८	दण्डपादं .. २५८
चरणैकेज	..	१०५	दोलापारेऽ० .. २३०
चरणोऽग्रे	..	१४९	द्रुतं गता .. ९५
चरणौ नूपुरौ	.	१३१	ह्यग्निबादज्ञ ... २७८
चरणौ स्व-स्व	...	१११	ह्यौ प्रयत्नं ... २८८
चर्यो विद्धा०	.	१९८	(ध)
चारी कृत्वा	...	२३१	घण्ट्या चर ... १४६
चारी कृत्वा	..	२३३	भूतं विधूय ... १३
चारी द्विवेति	...	१०६	(न)
चारी बद्धा	...	१२३	नन्धापर्वत्य ... १८३
(छ)			नन्धापर्वी ... १४०
चित्रा तिर्यङ्	...	९७	नर्तको नर्ता ... १८९
(ज)			नार्तिदीर्घा ... ८
जहापर्वत्य	...	१४१	निजुह्वान्मियो ... १४८
जहास्वस्तिक०	...	११५	निजस्यानगतौ ... ७०
जाहरेति	...	२८१	नितम्बं करि ... २४५
			नितम्ब-करि० ... २७४

श्लोकः	श्लोकाङ्कः	श्लोकः	श्लोकङ्काः
(घ)		(स)	
वक्रं चरणं ...	१२५	अथगस्य करि ...	२०९
वक्रितं चरणं ..	१२५	संघान्तो ...	२४२
वक्रितं चरणं ...	१३०	स चेत् पृष्ठे ...	१६४
वक्रितो[त्]	१०६	समपादं ...	१६८
वक्रितो[त्]	१२८	समपादं ...	१९५
वक्षसि मुष्टि ...	१२०	समपादस्थिते० ...	२३४
वर्धमाने तु ...	१८१	समपादी ...	१०७
वर्धमाने स्थितौ ...	१३९	समस्याद्भ्रंजौ ...	१८२
वामः सूची ...	१६३	समस्यैकप्य ...	१७८
वामः स्वामा ...	१०२	समाद्भ्रंज ...	११६
वामदक्षक ..	१९२	समानभ्रंजौ ...	६४
वामस्ताडान्तर ...	१७५	समोऽञ्जित ...	९९
वामो यत्र ..	१७३	सर्पसीपंकरौ ..	५६
वाद्यपाद्वेन ...	१६०	सर्पयो भ्रम ...	९८
विश्लिप्त य ...	२७६	सर्वाभिनय ..	२८४
विश्लिप्तमिष ...	२७२	सव्योवक्ष ...	२७३
विद्वद्भ्यः ..	१४१	सूचीपादी ...	२८५
विद्वद्भ्यः ..	२	स्कन्धदेवादिनि ..	७७
विधाय शूरा ...	२६४	स्कन्धाद्व्रतं ...	१८
विधायाङ्गि मय ..	२७५	स्वानकान्यय ...	१६७
विद्योः समः ..	११०	स्त्रिया वार्ता य ...	१०८
विदिष्यन्तः ..	१३६	स्त्रिया स्त्रस्तिक ..	१३८
विपुले(१) ...	१८८	स्फुटिताग्ने ...	१४५
वृश्चिकाङ्गि ..	१३	स्वस्मिन्नी स्त्र ...	२२८
वृश्चिकी चरणौ ...	२०३	स्वस्मिन्नी दंस ..	१८०
व्यावृत्तिपरि ..	९०	(द)	
व्यावृत्तिपरि ..	२०७	दधपत्नी ..	६६
(घ)		दधपत्नी ..	७३
दण्डाभ्याम ..	२३२	दधपत्नी यदा ...	८४
दानेक्ष्यन्ति ..	९६	हरिणपुत्रमा ..	२१२
दानेक्ष्यं ..	१०	हृन्मद्वारा ..	८५
दानेक्ष्यन्तु ..	२८३	दन्तिहन्ती ..	२०१
निधिर्गमी ..	५३	दन्त्यौ यत्राका ...	५६
निरः पादगुणौ ..	११	दन्त्यौ प्रसार्य ..	२४६
निरावश ..	१२	दन्त्यौ संपत्तिः ...	५५

* The line indicated by this Pratika has been left out

† It is विधाय समसस्य यदि पादतन्त्रम् ।

TEXT

महम्मदशाह-विरचिता

सङ्गीतमालिका

डक्टर-श्रीयतीन्द्रविमल-चतुर्धुरीणेन संशोधिता ११

[नृत्याध्यायः]

धोधीगणेशाय नमः

प्रणम्य परमानन्दं शङ्करं लोकशङ्करम् ।

वदि^१प्यामि समासेन नर्तनं तापकर्तनम् ॥

[अथ नृत्यशाला]

चञ्चत्काश्मोरभित्तिर्मणिमयरचितानेकवातायनश्री-

र्नानावर्णवित्तनैरतुल्यविरचिता पुष्परजीविशेषैः ।

रत्नस्तम्भाभिरामा^२ मरकतमणिभी^३ रङ्गपूर्वा विचित्रा

रम्या सर्वतुल्यकाम्या जयति नरपतेर्नृत्यशाला^४ विशाला ॥१॥

अथ सभाप्रार्थनम्

विद्वद्भ्य-सुप्रेतविद्विज-कवि-प्रस्तापसद्भादिनः

पाद्वे दक्षिणतः क्षितीशतनयाः सत्क्षतिया^५ वामतः ।

१. M भवि । २. M रत्नस्तम्भभित्तिकाया । ३. M. no १५० ।

४. M सत्क्षतिया ।

पृष्ठे मन्त्रिसुहृत् पुरो न निकटे सङ्गीतनृत्यादिकं
मध्ये सर्वपतिः समेति विदिता राज्ञः सभामण्डपे ॥२॥

अथ सभापतिवर्णनम्

बहुदः सगुणो धीरः पातापातविवेचकः ।
शृङ्गारी च गुणग्राही कलाज्ञः कौतुके रसः ॥३॥
मृदुवर्गमी सत्यवादी नृत्यशास्त्रविशारदः ।

गम्भीरभावकुशलो लोक्तञ्चित्तप्ररञ्जकः ॥४॥ इति सभापतिः ।

अथ पातवर्णनम्

पातं चतुर्विधं प्रोक्तं मुग्धं मध्यं ।

प्रगल्भाद्वयसाधिक्यं तं(?) पातं चतुर्थकम् ॥५॥

क्रमाद्ववन्ति वर्षाणि तस्मिन् द्वादश, पौडश ।

पञ्चविंशस्तत्पराणि भवन्ति तुर्यकेषु च ॥६॥ इति पातलक्षणम् ।

[अथ पात्रगुणाः]

नितम्बिनी विशालाक्षी चारुदन्तोष्ठनासिका ।

मध्यक्षीणा कम्बुकण्ठा स्तनोन्नतमनोहरा ॥७॥

नातिदीर्घा नातिखर्वा धैर्योदारविचक्षणा ।

श्यामाङ्गी वापि गौराङ्गी मृदङ्गी मधुरस्वरा ॥८॥ इति पात्रगुणाः ।

[अथ नर्तकलक्षणम्]

रूपवान् नृत्ततत्त्वज्ञो ग्रह-मोक्षविचक्षणः ।

प्रबन्ध-तालकुशलो देशी-मार्ग-विदः शुचिः ॥ इति नर्तकलक्षणम् ।

१. अथ कथिदंशस्तु दितः ।

२. M. सूर्यार्कः ।

३. M. कम्बुकण्ठः ।

४. पीनोन्नतपयोपरा—A.D.

५. M. मार्गः ।

[अथ नृत्यभेदः]

नृत्यन्तु द्विविधं प्रोक्तं देशो-मार्गविभेदतः ।

तत्रापि भेदद्वितयं ताण्डवं लास्यकं परम् ॥१०॥

पुंसि कृतं तु यन्नृत्यं ताण्ड्यं कथितम् तत् ।

लास्यं जनमनोहारि स्त्रीकृतं [सर]सश्च यत्^१ ॥११॥

[अथाङ्गानि]

शिरोवक्षःकराः पाद्व्य-कट्टी चरण इत्यपि ।

[अयोपाङ्गानि]

उपाङ्गानि भ्रूवो नेत्रे नासा गण्डस्थलाधरम् ।

चिसुकं चेति पट् प्राहुः नृत्त्यविद्याविशारदाः ॥१२॥

[अथ शिरोभेदाः—१३]

धूतं निधुतं माधूतं मञ्चितं कम्पितं तया ।

आकम्पितं परावृत्तमवधूतमधोमुखम् ॥१३॥

निहृज्चितं^{१०} तयोत्^{११} क्षितं^{१२} लोलितं^{१३} परिवाहितम् ।

इति सत्योदशम्यं शिरः प्रोक्तं मनीषिभिः ॥१४॥

रेचितं शनकंस्तिर्यक् तच्छीपं भूत'भिष्यते ।

प्रतिषेधे विषादे च तथा पार्श्वान्दोषने ।

विस्मयादौ प्रयोक्तव्यं कथितं नाट्य-नृत्ययोः ॥१५॥ इति धृतम् ।

तदेव शीघ्रता^१लाभाद्विधुतं च^२प्रचक्षते ।
 प्रतिपेधे विपादे च शीघ्रता^३च विशेषतः ॥१६॥ इति विधुतम् ।
 उच्चैः कृतं शिरस्तिर्यगाधूतमभिधीयते । . . .
 पार्श्वयोर्नृत्तवीक्षायां^४ गर्वादौ^५ नाट्य-नृत्ययोः ॥ इति आधूतम् ।
 स्कन्धादवनतं पाद्वे कथयन्त्यञ्चितं^६ शिरः ।
 विनियोगोऽस्य नाट्यस्य व्याधि-मूर्च्छापदादिषु ॥ इत्यञ्चितम् ।
 कम्पितं तु शिरः शीघ्रं मुहुरूर्ध्वञ्च^७ कम्पितम् ।
 वाता^८वितर्के विज्ञाने पृच्छादौ^९ विनियुज्यते ॥ इति कम्पितम् ।
 शनैर्ूर्ध्वं^{१०}मधस्तिर्यगाकम्पितशिरस्तदा ।
 पृच्छो^{११}पदेशसंज्ञादौ नाट्य नये(१) ॥२०॥ इत्याकम्पितम् ।
 शिरः पराङ्मुखीभूतं परावृत्तं निगद्यते ।
 पृथतः प्रेक्षणे वक्तुं रत्यादौ^{१२} नाट्य-नृत्ययोः ॥ इति परावृत्तम् ।
 एकवारमधःक्षिप्तमवधूतं शिरः स्मृतम् ।
 आश्चर्यवस्तुविज्ञाने^{१३} विस्मयादौ नियुज्यते ॥२२॥ इत्यवधूतम् ।

[अथ हस्तलक्षणम्]
 [तत्वासंयुतहस्ताः—२४]

.... इति कर्तरीमुखः ।

१. M. तदवधूतं च । 2. M. तान्द्री - 3. M. मत्तवीक्षायां ।
 4. M. गवादी । 5. M. अन्यवितर्कितः । 6. M. एवं च ।
 7. रोधे—A. D. and N. S. 8. M. इदादी । 9. M. शनैर्ूर्ध्वं ।
 10. M. इदा । 11. M. इत्यादौ । 12. M. किङ्कुनि ।

यत्ताड्यस्यैकदेशे अङ्गुष्ठैकदेशतः ।
 अर्धचन्द्राख्य^१ हस्तः स्याद्वर्धचन्द्रनिदर्शनम् ॥ इति अर्धचन्द्रः ।
 पताकस्यैव हस्तस्य तर्जनी वक्रिता^२ यदा ।
 अङ्गुष्ठः कुञ्चितो यत्र तमरालं प्रचक्षते ॥
 शौर्य-गाम्भीर्य-धैर्यादौ विनियोगोऽस्य^३ दृष्टतः ॥ इति अरालः ।
 अस्यैव यदि हस्तस्य वक्रिताऽनामिका^४ भवेत् ।
 शुकतुण्डस्तदा नाह न त्वमित्या^५दिषु स्मृतः ॥ इति शुकतुण्डः ।
 अङ्गुष्ठेन निपीड्यन्ते यदाऽङ्गुल्यस्तलस्थिताः^६ ।
 तदाऽस्यान्मुष्टिका खड्गग्रहणादौ नियुज्यते ॥२६॥ इति मुष्टिः ।
 अङ्गुष्ठमुष्टिकस्यैव यदा स्यादूर्ध्वनिर्गतिः^७ ।
 तदासौ शिखरः कार्यः^८ शक्तिशूलग्रहादिषु ॥२७॥ इति शिखरः ।
 अस्यैव^९ तर्जनी वक्रा यदाऽङ्गुष्ठेन पीडिता^{१०} ।
 तदा कपित्थः कार्यो^{११}ऽसौ खड्गाद्यायुधदर्शने ॥ इति कपित्थः ।
 कपित्थस्यैव हस्तस्य कनिष्ठानामिके^{१२} यदा ।
 उच्छिन्ने कुञ्चिते किञ्चित्^{१३} तदा स्यात् खट्का^{१४} मुखः ॥
 आदर्शचा^{१५}भरच्छत्रधारणादौ नियुज्यते ॥ इति खटकामुखः ।
 अस्यैव यदि हस्तस्य तर्जनी प्रसृता भवेत् ।
 सूचीमुखस्तदा हस्तो विद्युद्दीपादिदर्शने ॥२८॥ इति सूचीमुखः ।

- १ M चन्द्राख्य । २ M च वक्रा । ३ M यस्य ।
 ४ M. वक्रिता नास्ति । ५ M नाहत्तवमित्या । ६ M स्थित ।
 ७ M ति । ८ M रेकर्षे । ९ M स्यैव । १० M त ।
 ११ M त्यकार्यो । १२ M १२ च । १३ M केचित् ।
 १४ M स्याद्वदच । १५ M अदर्शचा ।

अङ्गुल्योऽङ्गुष्ठसहिता^१ विरला यत् कुञ्चिताः^२ ।
 करः स पद्मकोशाख्यः कुच-विल्वादिदर्शने ॥ इति पद्मकोशः ।
 अङ्गुष्ठसहिताः सर्वाः करशाखा^३श्च सहताः ।
 निम्नास्तले च यत् स्यात् स हस्तः सर्पमस्तकः ॥ इति सर्प-शिरः ।
 तस्मिन् कनिष्ठिकागुष्ठावूर्ध्वा^४वन्याश्च सहताः ।
 अधोमुखास्तथाङ्गुल्यः स हस्तो मृगशीर्षकः ॥
 अक्षपाते तथा स्वेदमार्जना^५दौ प्रयुज्यते ॥३३॥ इति मृगशीर्षः ।
 मध्यमाङ्गुष्ठ-तर्जन्यो यत्र वेधा^६व्यवस्थिताः ।
 कुञ्चिताऽनामिका चोर्ध्वा^७ काङ्गुले^८ स्यात् कनिष्ठिका ॥
 मणिं-पूगफलादीना दर्शनेऽसौ नियुज्यते ॥३४॥ इति काङ्गुलः ।
 भोजतिताः करतले यस्मिन्नङ्गुल्योऽर्पिताः^९ ।
 पार्श्वगताश्च विरलाः करोऽसावलपद्मवः ॥
 निषेधशून्यवाक्यादौ हस्तोऽयं विनियुज्यते ॥ इति अल्पपद्मवः^{११} ।
 मध्यमाङ्गुष्ठसन्दशः शेषोर्ध्वा विरलाः स्मृताः ।
 भ्रमरो विनियोगोऽस्य कर्णपूरादिदर्शने ॥३६॥ इति भ्र-मरः ।
 मध्यमाङ्गुष्ठतर्जन्यः स त्रिलोपायाः^{१३}परे पुनः ।
 ऊर्ध्वे च विरले तस्मिन् हसवक्त्रः स कीर्तितः ॥ इति हसवक्त्रः ।

१ M त । २ M ता । ३ M साख्य । ४ N S सब ।
 ५ M दूर्पा । ६ M वा । ७ M चेपा । ८ M छे ।
 ९ M काङ्गुले । १० M विता । ११ M पद्मक—N S A D
 १२ M च । १३ M द्व इति भवेत् ।

ऊर्ध्वा कनीयसी यस्मिन्नङ्गुष्ठः कुञ्चितो मनाक्^१ ।
 शेषाः प्रसारिताः श्लिष्टाः स हस्तो हंसपक्षकः ॥
 प्रतिग्रहेष्वा^२चमनप्रभृतिष्वे^३वदर्शने ॥३८॥ इति हंसपक्षः ।
 यत्राङ्गुष्ठस्य तर्जन्या^४संदंशः परिदृश्यते ।
 ऊर्ध्वाश्च विरलाः शेषाः स सन्दंशकरो मतः ।
 एष प्रयुज्यते हस्तः कुसुमाव^५चयादिषु ॥३९॥ इति संदंशः ।
 अङ्गुलीपञ्चकं यत्र मिलिताग्रं प्रदृश्यते ।
 मुकुलो मुकुलाकारः करोऽसौ परिकीर्तितः ॥
 भोजने देवपूजादावेप पाणिः प्रयुज्यते ॥४०॥ इति मुकुलः ।
 अङ्गुल्यः कुञ्चिताः सर्वाः पद्मकोशे करे यदा ।
 ऊर्णनाभस्तदा हस्तः शिरःकण्डूयनादिषु ॥४१॥ इति ऊर्णनाभः ।
 मध्यमाङ्गुष्ठसंदंशस्तर्जनी कुञ्चितोर्ध्वगा^६ ।
 शेषाङ्गुल्यौ तले लग्ने ताम्रचूडस्तदा भवेत् ॥
 शीघ्रत्वे तोल(?)वालादावेप हस्तः प्रयुज्यते ॥४२॥ इति ताम्रचूडः ।
 अङ्गुष्ठमध्यमा^७पर्व स्पृशत्पूष्वा^८ कनीयसी ।
 ऊहापोहे कैतवे च चातुर्ये चतु^९रः करः ॥

[इति चतुरः] इति असंयुतहस्ताः ।

[अथ संयुतहस्ताः—१३]

अञ्जलिः^{१०} प्रथमः प्रोक्तः कपोतः कर्कटस्तथा ।
 खस्तिकाख्यस्ततो ज्ञेयः खटकावर्ध्वमानकः ॥४४॥

१. M. मानात् ।	२. M. श ।	३. M. मने प्रतिद्वेच ।
४. M. न्यो ।	५. M. माप्र ।	६. M. धमा ।
७. M. नृपा ।	८. M. चक ।	९. M. सो ।

उत्सङ्गो^६ निपधो^७ दोलस्ततः^८ पुष्पपुटं^९ करः ।

मकरो^{१०} गजदन्ताख्यो^{११} निपधश्चा^{१२} ब्रह्मित्यकः^{१३} ॥

तयोदश स्मृता हस्ताः स युता लक्षणान्यथ ॥४५॥

पताकाकारहस्ताभ्यां श्लिष्टाभ्यामञ्जलिर्भवेत् ॥

श्रेष्ठ्यादि-गुरु-मान्यानां प्रणामे विनये^३ भवेत् ॥ इति अञ्जलिः ।

अन्योन्य पार्श्वयोः^४ श्लेषात्^५ कपोतः करयोर्मतः ।

स्वनामे वलपादौ^६ च प्रयोगोऽस्य प्रदृश्यते ॥४७॥ इति कपोतः ।

अङ्गुल्यः करयोर्यस्मिन्नन्त्रोन्यसम्यग्निर्गताः ।

स करः कर्कटः कम्बु-बावने^७ च नियुज्यते ॥४८॥ इति कर्कटः ।

करावराल्प्रुतानौ^८ मणिबन्धनिवेशितौ ।

वामपार्श्वगतौ चेत् स्यात् स हस्तः स्वस्तिकाभिधः ॥ इति स्वस्तिकः ।

खटकास्यौ यदा हस्तावन्योन्याभिमुखौ यदा ।

खटकावर्ध^९मानोऽयं प्रणामादौ प्रयुज्यते ॥ इति खटकावर्धमानकः ।

अन्योन्यबाहु^{१०}स श्लिष्टौ करौ चेत् स्वस्तिकीकृतौ ।

परिरम्भे च कोपादौ तदा उत्सङ्गसञ्ज्ञकः^{११} ॥५०॥ इति उत्सङ्गः ।

कर मुकु^{१२}लनामा^{१३} न कपित्थपरिवेष्टितम् ।

वदन्ति निपधं सोऽयं समया^{१४} दिषु दृश्यते^{१५} ॥५२॥ इति निपधः ।

१ N को । २ अत्र वर्धमानो इति भवेत् । ३ M यो । ४ M या ।

५ M पा । ६ प्रणामे विनयादौ इति भवेत् । ७ M नी ।

८ रासावुत्तानौ इति भवेत् । ९ M ध्य । १० M बाव । ११ M को ।

१२ M चरन्मुकु । १३ M माना । १४ M दा ।

A भरतमते अयं वर्धमान इत्येतत् ।

शिथिलासौ यदा हस्तौ पताकाख्यौ प्रलम्बितौ ।
तदा दोलाह्वयो हस्तो विपादादौ प्रयुज्यते ॥५४॥ इति दोलः ।
हस्तौ सर्पशिरःसंज्ञाव^१न्योन्ये पार्श्वसङ्गतौ ।
हस्तः पुष्पपुटः स ज्ञादात्मादौ तर्पटादिषु^२ ॥५५॥ इति पुष्पपुटः ।
हस्तौ पताकानामानावूर्ध्वाङ्गुष्ठकूनिष्ठकौ ।
उपर्युपरि त्रिन्यस्तौ कथितो मकरः करः ॥
विनियोगोऽस्य शार्दूल-सिंह^३नकादिदर्शने ॥ इति मकरः ।
सर्पशीर्षकरौ स्कन्धे स्थितौ स गजदन्तकः ॥५६॥ इति गजदन्तः ।
पराङ्मुखौ हसपक्षौ वर्धमानो भवेत् करः ।
विनियोगोऽस्य मन्तव्यः कपाटोदघाटनादिषु^४ ॥ इति वर्धमानः ।
अभिवक्षःस्थल स्याता शुकतुण्डो यदा करौ ।
अवहित्यः करः स स्यादौर्वल्यादिप्रदर्शने ॥५८॥
इति अवहित्यः । इति स पुटहस्ताः ।

अथ नृत्यहस्ताः [३०] ॥

चतुरस्रौ^१ करौ पूर्वमुद्धृताख्यावतः परम् ।
ततस्तलमुखौ^२ ज्ञेयो स्वस्तिकौ विप्रकीर्णकौ ॥५९॥

१ M चतुरस्र । २ दानादौ तर्पणादिषु इति भवेत् । ३ M. व ।
A. अथ भारतमते नियम इति प्रतीकते । अभिनयदर्पणे नियमवर्धमानयोदज्ञेयो नास्ति ।

मणिबन्धसमीपस्थौ^१ हसपक्षविधौ करौ ।
स्थितौ स्वस्तिकरूपेण स्वस्तिकौ कथितौ करौ ॥ इति स्वस्तिकः ।
तावेव हसपक्षाख्यौ विप्रकीर्णाविमौ^२ मतौ ॥६८॥ इति विप्रकीर्णः ।
पुरस्तादु^३रसो न्यस्तो^४ऽप्यरा [ल]खटकामुखः ।
तिर्यक् प्रसारितः किञ्चिदरालस्योन्नतोन्नतः ॥६९॥
निजस्थानगतौ^५ चेतौ विन्यस्तौ व्यत्ययेन वा ।
मध्यापसव्यतः स्यातामरालखटकामुखौ ॥ इति अरालखटकामुखः ।
भुजाश-कूर्परसौ च^६ विलासैर्वर्तितौ करौ ।
अवाङ्मुखतलौ हस्तावुक्तावाविद्धवक्त्रकौ ॥७१॥ इति आविद्धवक्त्रः ।
मुजङ्गमस्तकौ हस्तौ यहिः क्षिप्ता कनिष्ठिका ।
प्रसारित यदा^७.... तदा सूचीमुखो भवेत् ॥ इति सूचीमुखः ।
हसपक्षौ द्रुतध्रान्तौ^८ पार्श्वदेशे प्रसारितौ ।
हस्तौ हस्तविशेषज्ञैः कथितौ रेचिताविमौ^९ ॥७३॥ इति रेचितः ।
रेचितो दक्षिणो हस्तश्चतुरस्रस्ततः परः ।
हस्ताभिनयतत्त्वज्ञैस्तावुक्तावर्धरेचितौ ॥ ७४॥ इति अर्धरोचतः ।
ललाट-कूर्परावस^{१०} प्रान्तदेशनिवेशितौ ।
तिर्यङ्निवेशितौ^{११} किञ्चिदुक्तावुत्तानवञ्चितौ ॥ इति उत्तानवञ्चितः ।

१ M लो । २ M र्णविधौ । ३ M द । ४ M स्तो ।
५ M ता । ६ N.S भुजाश-कूर्परसौ । ७ प्रसारितो
यदाऽङ्गो इति स्वाद । ८ M पञ्चदशभातो । ९ M र्णै ।
१० M पो । ११ M भ्यामौ । १२ M त ।

उद्घात^१पल्लवौ हस्तौ स्वस्तिकौ मणिवन्धकौ ।
 पताकौ नृत्यतत्त्वज्ञैः^२ कथितौ पल्लवौ करौ ॥ इति पल्लवः ।
 स्कन्धदेशाद्विनिष्क्रान्तौ लिपताकौ करौ यदा ।
 नितम्बावि[ति]विख्या^३तौ नितम्बावर्धरेचितौ ॥ इति नितम्बः ।
 पार्श्वतः केशबन्धाच्च नित^४म्बावुद्गतौ यदा ।
 तदा ह^५स्तविशेषज्ञैः केशबन्धाविति स्मृतौ ॥ इति केशबन्धः ।
 त्रि^६पताकौ यदा हस्तौ पार्श्वदेशप्रसारितौ ।
 भूयो भूयोऽपि तत्रैव रेचितौ तौ लताकरौ ॥ इति लताहस्तकः ।
 लिपताकौ यदा हस्तौ कर्णोपान्तमुपागतौ ।
 दोलितः पार्श्वतः पार्श्वे^७ कथितौ करिहस्तकौ ॥ इति करिहस्तकः ।
 कूटीमस्तुकलनाग्रौ लिपताकौ करौ यदि ।
 प्रयोगेज्ञैः^८ स्तदा ज्ञेयौ पक्षव^९ञ्चितकाविमौ^{१०} ॥ इति पक्षवञ्चितः ।
 तत्रैव च परावृत्तौ पक्षप्रद्योतकौ मतौ ॥ इति पक्षप्रद्योतकः ।
 त्रिपताकौ पताकौ वा नितम्बस्थावधोमुखौ ।
 कूर्परौ कुञ्चितौ किञ्चित् करौ गरुडपक्षकौ ॥ इति गरुडपक्षः ।
 हंसपक्षौ यदा हस्तौ व्यावृत्तपरिव^{११}र्तितौ ।
 प्रसारितौ मु^{१२}जौ स्वस्मिन् दण्डपक्षावुदाहृतौ ॥ इति दण्डपक्षः ।
 हस्तावरालनामाना^{१३}वूर्ध्वदेशविवर्तिनौ ।
 आवृत्ति-परिवृत्तिभ्यामूर्ध्वमण्डलिनौ मतौ ॥ इति ऊर्ध्वमण्डली ।

१. उद्घात इति भवेत् ।

२. M. ज्ञौ ।

३. M. विख्या ।

४. M. ल ।

५. M. ह ।

६. M. त्र ।

७. M. प ।

८. M. स्ते ।

९. M. रं ।

१०. पौ ।

११. M. को ।

१२. M. सभु ।

१३. M. बादा ।

१४. ०

तथा च पार्श्वविन्यस्तौ पार्श्वमण्डलिनाविमौ ॥ इतिपार्श्वमण्डली ।
 एक उद्वेष्टितो^१ [हस्तो] द्वितीयोऽप्यववे^२ष्टितः ।
 वक्ष.समानविक्षितावुरोमण्डलिनौ करौ ॥८७॥ इति उरोमण्डली ।
 अलपल्लवकारालावुर.पार्श्वा त^३रस्थितौ ।
 पूर्ववद् भ्रमितौ हस्तावुरःपार्श्वार्धमण्डलौ ॥ इतिउर.पार्श्वार्धमण्डली ।
 मणिग्रन्थसमीपस्थौ स्वस्तिकाकारधारिणौ ।
 खटकावदनौ हस्तौ स्वस्तिकः स्वरितकामणौ^४ ॥८९॥
 इति मुष्टिकस्वस्तिकम् ।

व्यावृत्त^५परिवृत्तौ^६ च पद्मकोशाभिधौ करौ ।
 स्याता जानुसमीपस्थौ नलि^७नीपद्मकोशकौ ॥९०॥

अथ कटी'भेदाः ।

कम्पितोद्वाहिता छिन्ना विवृत्ता रेचिता तथा ।

कटी पञ्चविधेत्युक्ता तल्लक्ष्म' व्याहरेऽधुना ॥९४॥

द्रुत गता[ग]ते पार्श्वे दधती कम्पिता मता ॥९५॥ इति कम्पिता ।

शनैरुच्चलिता पार्श्वद्वयेनोद्वाहिता कटी ॥९६॥ इति उद्वाहिता कटी

छिन्ना तिर्यङ्मुखे पात्त्रे मध्यस्य वलनात् कटी ॥९७॥ इति छिन्ना ।

× × × × × इति विवृत्ता कटी

सर्वतो भ्रमणादुक्ता रेचिता भ्रमणे भवेत् ॥९८॥ इति रेचिता कटी ।

इति पञ्चविधा कटी ।

[अथ चरणभेदाः]

संगोऽञ्चितः कुञ्चितश्च सूच्यग्रतलसञ्चरौ' ।

उदगादित'श्चेति मुने षड्विधाश्चरणा' मताः' ॥

स्वभावेन स्थितो भूमौ समपादोऽभिधीयते ॥९९॥ इति समः ।

भूस्थपार्णिसमुत्तक्षिप्ताग्रतलप्रसृताङ्गुलिः ।

अञ्चितः स भवेत् पादोत्'ल्लु ति-भ्रमणकादिषु ॥ इति अञ्चितः ।

कुञ्चिताङ्गुलिरुत्तक्षिप्तपार्णिर्मध्ये च कुञ्चितः ।

कुञ्चितः स तदोद्दिष्ट' क्रमे तुङ्गस्य च ग्रहे ॥१०१॥ इति कुञ्चितः ।

वामः स्वाभाविको न्यस्तभूम्यङ्गुष्ठोऽग्रसंस्थितः ।

उत्तक्षिप्ते स्ताङ्गो (१) सौ सूची नूपुरबन्धने ॥१०२॥ इति सूचीचरणः

१ M ट। २ M यु। ३ M. लक्ष्मा। ४ M' रा।

५ N S उदगादित। ६ M खे। ७ M व।

८ M दो। पाद इति भवेत्। ९ M लदादिर्धर्म।

यस्योत्क्षिप्ता भवेत् पार्ष्णिर्ऋष्टः प्रसृतस्तथा ।

अङ्गुल्यन्याऽञ्चिता स स्यात् पादोऽग्रतलसञ्चरः ॥१०३॥

इति अग्रतलसञ्चरः । १०३

यदि पादतलाग्रेण स्थित्वा भूमौ निपत्यते ।

अस[कृ]द्वाः सकृत् पार्ष्णिर्भवेदुद्घाटितस्तदा ॥१०४॥

इति उद्घाटितः । इति पङ्क्तिचरणाः ।

अथ चारी

चरणैकेन चारी^१ स्यात् करणन्त[द्]द्वयेन च ।

विभिश्च करणैः खण्डो मण्डलञ्च त्रिखण्डकैः ॥१०५॥

[चारीभेदाः]

चारी द्विधेति विज्ञेया भौमी चाऽऽकाशिकी परा ।

देशी-मार्गीविभेदेन चतुःपष्टिरितीरिता ॥१०६॥

[तत्र देशीषु भौम्यध्वार्यः]

समपादौ समनखौ निरन्तरतया^२ स्थितौ ।

स्थानेन समपादेन समपादा तदोदिता ॥१०७॥ इति समपादा ।

स्थितावर्ता च चरणं चरणान्तरमागतम् ।

गत्वाऽग्रतलसञ्चारे विस्लिष्टं पार्श्वसंस्थितम् ॥१०८॥ इति स्थितावर्ता

यदाऽग्रतलसञ्चारं प्राग्देशोद्धृतं यत्नं च (१) ।

श^३कटास्या तदा चारी श^४कटास्येव निर्मिता ॥ इति शकटास्या ।

भूमिं निकुटयेत् सा तु^५विच्यचा^६ कयिता बुधैः ॥ इति विच्यचा ।

१. M. छान्दः । २. M. लो । ३. उदा । ४. M. घ । ५. M. व ।

६. M. ता व । ७. N. S. विच्यचा, विच्यचा ।

चरणौ स्वस्वपाश्वरेण स्वं स्व पादसमुपागतौ ।
 मास'तालान्तरेणैव भवेदध्यर्धिका तदा ॥१११॥ इति अध्यर्धिका ।
 तालमालं, पुरो गत्वा द्विताल पृष्ठमागतः ।
 दक्षवामाङ्घ्रिणा किञ्चिदपसृत्यापसर्पणैः ॥११२॥ इति ।
 चारी चापगतिः प्रोक्ता किञ्चिदुल्काति'पूर्विका ॥ इति चापगतिः ।
 किञ्चिदुत्प्लुत्य चरणौ यत्नाग्रतलसंचरौ ।
 पर्यायेण निपततः^१ सैलकाक्रीडिता मता ॥११३॥ इति एलकाक्रीडिता
 अङ्ग^२ 'रल्पा'न्तरे न्यस्य पादा^३ग्रे तलसञ्चरे ।
 जङ्घायां स्वस्तिकं, कृत्वाऽपसृत्य^४श्वापसर्पणैः^५ ।
 समोसदितमचाली^६ चारी स्यान्मध्यमे मदे ॥ इतिसमोसरितमचाली
 जेह्वीस्वस्तिकसंयुक्तौ पादौ तिर्यञ्च(१)गामिनौ ।
 घूर्णश्चोपसृतः सा^७ स्यान्मचली तरु^८णे मदे ॥११५॥ इति मचली ।
 समाङ्ग^९ 'रग्रपृष्ठाभ्यामन्योग्रतलसञ्चरः^{१०} ।
 निघृष्टचरणौ यत्न क्रमाचामडितां^{११}विदुः ॥११६॥ इति अडिता ।
 निपण्णेरुसमो^{१२}वामो दक्षिणस्तु प्रसारितः ।
 'चाण(१)तालान्तरे तिर्यग् यस्या सा स्यन्दिता स्मृता ॥ इति स्यन्दिता ।
 चरण चारविपर्यासात् सैवाप^{१३}'स्यन्दिता मता ॥ इति अपस्यन्दिता

१. M. च । २. दुत्प्लुति इति स्यात् । ३. M पर्यायो निपति ।
 ४. M न्ये । ५. M ल्य । ६. M द । ७. M म ।
 ८. M येम् । ९. N S. समोत्सारितमचाली, समोत्सारितमचाली इति वा ।
 १०. M स्या । ११. M द । १२. M. ग्रे ।
 १३. N S अडिता । १४. M. य ।

ऊरुयुग्मस्य चलनं जङ्घास्वस्तिकसंयुतम् ।

सा वद्धाऽभि^१हिता चा^२री पादाग्रे मण्डलभ्रमः ॥११९॥ इति वद्धा ।

वक्षसि मुष्टि^३हस्तोऽन्यो यथाशो^४भं तथा भवेत् ।

पादोऽग्रतलसञ्चारी^५ चारी स्याज्जनिता मता^६ ॥ इति जनिता

अन्योन्यपादजनितः पार्श्विपादाग्रसञ्चरः ।

विपर्यासं यदा कृत्वा ऊरुद्धृत्ता तदोदिता ॥१२१॥ इति ऊरुद्धृत्ता

इति भौमचार्यः ॥

॥ अथ आकाशचार्यः ॥

किञ्चित् प्रसाये चोत्क्षिप्य गुल्यो (?) न्याङ्ग^७ निपातयेत् ।

तोलान्तरचतुष्केण अतिक्रान्ता प्रकीर्तिता^८ ॥ इति अतिक्रान्ता

चारी वद्धा^९ विधेयादाबुद्ध्याङ्घ्रि^{१०} कुञ्चितम् ।

पार्श्वे निकुट्येच्चा^{११}री ह्य^{१२}पक्रान्ता तदोदिता ॥ इति अपक्रान्ता ।

नितम्बक्षेत्रपर्यन्तं स्वादि (?) चरणकुञ्चितम् ।

पार्श्वी^{१३}चेत् पातयेद् भूमौ पार्श्वक्रान्ता तदा भवेत् ॥१२४॥

इति पार्श्वक्रान्ता ।

वक्रं चरणमुत्क्षिप्योत्प्लुत्य^{१४}भूमौ निपातितम् ।

तदा मृगप्लुता चारी अन्याङ्घ्रि^{१५}रेव^{१६}भेद चेत् ॥ इति मृगप्लुता ।

1. M. पाग ।	2. M. च ।	3. M. छ ।	4. M. सो ।
5. M. रो ।	6. M. र ।	7. M. ह ।	8. M. मच्चैर्तनम् ।
9. M. प्वा ।	10. M. चा ।	11. M. म ।	12. M. पार्श्वी ।
13. M. मुच्चित्तं श्रुत्य ।	14. A. M. एव ।		

वक्त्रो[त्]क्षिप्तचरणो जानु स्तन^१समं भवेत् ।

स्तब्धी^२कृतोऽग्रचरण ऊर्ध्वजानुस्त^३दादिशेत् ॥ इति ऊर्ध्वजानु[ः] ।

पश्चात्^४ प्रसारिताङ्गु^५श्चेदन्योन्या^६भिमुखं तलम् ।

पार्ष्णि[ः] कृता^७स्वपार्श्वे भून्यस्ताऽला[ता] तदा स्मृता ॥१२७॥

इति अलाता ।

वक्त्रो[त्]क्षिप्तचरणं प्रसार्याग्रे च पातयेत् ।

सूची चारोति विज्ञेया तज्ज्ञैश्चातिमनोहरा ॥१२८॥ इति सूची ।

वक्त्रो^८चरणं पृष्ठे नीत्वा पार्श्वस्कि^९जं स्पृशेत् ।

पश्चाद्ग (१) तले भूमौ सोक्ता नूपुरपादिका ॥ इति नूपुरपादिका ।

वक्त्रो^{१०}चरणं^{११} धृत्वा^{१२} दोलयित्वा च पार्श्वयोः ।

दोलापादा तदा चारी द्वितीयमेवमेव चेत् ॥१२९॥ इति दोलापादा

वरणौ नूपुरौ न्यस्य अग्रे^{१३} शीघ्रं प्रसाये च ।

ब्रदेहार्भिमुखं चारी दण्डपादा^{१४} तदा स्मृता ॥ इति दण्डपादा ।

पृष्ठतो^{१५} केलितं^{१६} सृष्ट शिरो भ्रान्ता (१) च सर्वतः ।

पृष्ठतश्चरन्नेव विद्युद्भ्रान्ता भवेदसौ ॥१३०॥ इति विद्युद्भ्रान्ता

अतिक्रान्तगतं पादं वासस्योरोविवर्तनम् ।

कृत्वा पादान्तं^{१७} गतलभ्रमणे भ्रमरी मता^{१८} ॥१३१॥ इति भ्रमरी

१. M. व ।

२. M. द्रो ।

३. M. न्व ।

४. M. शो ।

५. M. प्रे ।

६. M. वा ।

७. M. ता ।

८. M. व्य ।

९. M. ता ।

१०. M. द्वि ।

११. M. ह ।

१२. M. शे ।

१३. ल ।

१४. M. म ।

१५. M. त ।

१६. M. त ।

१७. M. ल ।

१८. M. न ।

पार्ष्णिमूलेऽन्यपादाग्रं कृत्वा त्रिकविवर्तनम् ।

भुजङ्गनासिता सा स्यात् कुर्याज्जानु स्वपार्श्वगम् ॥ इति भुजङ्गनासित

लता^१ हस्तकरोत्क्षिप्तं^२ वक्रितं चरणं नयेत् ।

पार्श्वान्तरं ततो जङ्घां स्वस्तिकीकृत्य पातयेत्^३ ॥ इति आक्षिप्ता ।

विक्षिप्तजङ्घयोः^४ कृत्वा स्वस्तिकन्तस्य कुञ्चितः ।

पादः प्रसारितो वक्रः स्वपार्श्वस्थोपयातयोः^५ ।

पाण्य्या पार्ष्णिक्षरक्षेत्रे यत्नाविद्धा^६ भवत्यस्यौ ॥ इति आविद्धा^७ ।

आविद्धापादमन्योन्यप्रदेशस्थानपार्ष्णिकम् ।

कृत्वोत्प्लुत्य भ्रमरकं यत्वा^(१) यत्न निपातयेत् ।

तथान्यं पादमुद्धृत्य सोद्धृता चारिका स्मृता ॥१३७॥ इति उद्धृता

[इति आकाशचार्यः]

इति मार्गचार्यः^८

अथ देशीचार्यः^९ ॥ [तत्र भौम्यः]

स्थित्वा स्वस्तिकबन्धेन पाण्य्याः प्रपदयोस्तथा ।

रेचितौ चरणौ यत्न सोक्ता नूपुरविधिका ॥ इति नूपुरविधिका ।

वर्धमाने स्थितौ स्थाने वामदक्षिणतस्तथा^{१०} ।

सरतोऽद्भुतमानेन पादौ तिर्यङ्मुखा तदा ॥ इति तिर्यङ्मुखा चारी ।

१. M ल ।

२. M ल ।

३. M चो । अत एवोऽप्युक्तुदिय

एव भावि ।

४. M चो ।

५. M चो । ६. M प्र ।

७. M इदा ।

८. M. चो ।

९. M चो ।

१०. M वोट ।

नन्धावर्तौ स्थितौ पाष्णिपादाग्ररेचितौ पुनः ।

[पुनः] प्रसारितौ यस्य सामराला (१) विधीयते ।

नन्धावर्तस्थयोरङ्गुशो^१ स्तिर्यक्सूत्या कुलीरिका^२ ॥ इति कुलीरिका
जङ्घावर्तस्थपादाभ्यां पश्चात्सूत्या तु कातरी^३ ॥ इति कातरी ।

कुञ्चिते स्वस्तिकीकृत्य^४ वलितान्ते तले यदा ।

अल्पमुत्प्लुत्य^५ निपतेद्^६ रिणत्वासिको^७ दिता ॥ इति हरिणत्वासिका
भूमिं धृष्ट्वा वहिर्नी^८ त्या व्यावर्तेते^९ शनैः क्रमात् ।

चरणौ यत्र तामाहुरर्ध^{१०} मण्डलिकं बुधाः^{११} ॥ इति अर्धमण्डलिका
इतश्चेतश्च चरणौ स्थापयेन्न^{१२} विशे [त्] स्थले^{१३} ।

मच्चवद् यत्र तामाहुश्चारी^{१४} धीरा मदालसाम्^{१५} ॥ इति मदालसा
स्फुटिताऽग्रे सृतौ वेगाद्भूसृष्टशोः^{१६} पादपार्श्वयोः ॥ इति स्फुटिता

धरण्यां चरणाघातः पुत्ता(१) निगद्यते ॥१४६॥ इति पुत्ता ।

चरणः^{१७} स्वस्तिकाकारः कारितः^{१८} स्वस्तिका भवेत् ॥ इति स्वस्तिका
निकुट्टि^{१९} निमथोऽङ्घ्रिभ्यामुद्धृताभ्यां पुराटिका ॥ इति पुराटिका ।

चरणोऽग्रे सरले को^{२०} यत्र सा सारिका मता ॥१४७॥ इति सारिका ।

पुरःसरणमङ्घ्रिभ्यां समाभ्यां स्फुरिता भवेत् ॥ इति स्फुरिका(१) ।

१. M. धो ।

२. M. र ।

३. M. त्वा ।

४. M. श्रोत्रपु ।

५. M. ध ।

६. M. छ ।

७. M. धो ।

८. M. व्यावर्तेते ।

९. M. ध ।

१०. M. ध ।

११. M. छे ।

१२. M. छे ।

१३. M. छ ।

१४. M. शो ।

१५. M. छ ।

१६. M. छ ।

१७. M. र्ना ।

१८. M. खोत्रो ।

यश्चान्यस्य पुरस्तं^१ च प्रसार्य चरणं यदि ।

निकुट्टयेद् भवेत्तेन^२ लताक्षेपा तु^३ दोलिता ॥१५१॥ इति लताक्षेपा

एकपादे स्थितः स्थाने भूस्थेन चरणेन चेत ।

ऊरु^४ ताडयति प्रोक्ता तदा चार्यरूता^५डिता ॥ इति ऊरुताडिता^६

इति देशीभौम्यश्चार्यः^७ ॥

अथा^८काशिक्यः ॥

यस्यां पुरोऽङ्घ्रिमुतक्षिप्य ललाटस्योपरि द्रुतम् ।

भ्रान्तयित्वा तु विन्यस्येद्विद्युद्भ्रान्ता तदादिशेत् ॥ इति विद्युद्भ्रान्ता

तताङ्घ्रि^९रुत्प्लुत्याभीक्ष्णं निपाताद्^{१०}रिणप्लुता ॥ इति हरिणप्लुता

डमरी^{११}कुञ्चितस्थाये(?) वामदक्षिणतो भ्रमात् ॥१५५॥ इति डमरी

यत्न स्वस्तिकमासृत्य^{१२} प्रक्षिपेत्ति^{१३}र्यगूर्ध्वतः ।

चरणौ दण्डपादा सा चारी तज्ज्ञैः प्रकीर्तिता^{१४} ॥ इति दण्डपादा

ऊरौ पाद्वेन विन्यस्य पादं^{१५}यत्न प्रसारयेत् ।

तीक्ष्णं ग्रीवा(?) कृत्य नाम सूची चारी प्रकीर्तिता^{१६} ॥ इति सूची

कुञ्चिताकुञ्चितं पादमङ्घ्रिणाऽन्येन लङ्घयेत् ।

गगनं चेत्तदा^{१७}चारी जङ्घालङ्घनिका मता ॥ इति जङ्घालङ्घनिका

१. 'पश्चात्तपस्य पुरस्तस्य' इति भवेद्वा ।

२. M. च तेन ।

३. M. पल्ल ।

४. M. उरु ।

५. M. र्योवृत्ता ।

६. M. उरुता ।

७. M. माचार्य ।

८. M. द्रष्ट ।

९. M. तावत्प्रे ।

१०. M. प ।

११. M. र्यो ।

१२. M. उरु ।

१३. M. प्रेक्षिते हि ।

१४. M. त ।

१५. M. द ।

१६. M. ऊ ।

१७. M. गगणयेत् चेत्तदा ।

अङ्घ्रिं^१ कुञ्चितमुत्क्षिप्य पुरो विस्तीर्य वेगतः ।
 विन्यसेदवनौ यत् पुरः^२क्षेपा तदा भवेत् ॥ इति पुरः^३क्षेपा ।
 बाह्यपाश्वेन यत्तोरगं^(१) पृष्ठपृच्छेन^(१) यत् पदम् ।
 नितम्बनिकटे याति साऽपक्षेपा प्रकीर्तिता ॥१६०॥ इति अपक्षेपा ।
 पुरोगगनभागे च प्रसार्य चरण मुहुः ।
 आकुञ्चयेत्तदा चारी विक्षेपा सा प्रकीर्तिता ॥१६१॥ इति विक्षेपा ।
 आ[कु]ञ्चि^४तस्य पादस्य पुरतः पृष्ठतस्तथा ।
 उत्क्षेपो^५ जानुपर्यन्तमुत्क्षेपा^६ कथ्यते बुधैः ॥१६२॥
 इति [उत्]क्षेपा^७ ।
 अङ्घ्रिणैकेन चेदन्य वेष्टयेद्वेष्टन तदा ॥१६३॥ इति वेष्टनम् ।
 स चेत् पृष्ठे नयेत् पादौ पृष्ठो[त्]क्षेपमिम विदुः ॥ पृष्ठो[त्]क्षेपः ।
 उल्लोला^८ स्याच्चरणयोः क्रमेण लोलनाद्बुवि ॥१६४॥ इति उल्लोला ।
 ललिता^९ वनितामूर्तिरु^{१०}द्धृतश्चरणो भवेत् ।
 यत्त[त्]त्^{११}प्रा^{१२}वृत्तं ज्ञेय मकरध्वजजीवनम् ॥१६५॥ इति प्रावृत्तम् ।
 प्रादयोः स्प्रस्तिवस्यैक[ः] कुञ्चितो दोलितः परः ।
 कुञ्चितश्चरणो^{१३} यत्र सा विद्धा^{१४} बोध्यते बुधैः ॥ इति विद्धा^{१५}

इत्याकाशिक्य[ः] ॥ इति देशीचार्यः ॥

१ M द्वि ।	२ M र ।	३ M र ।	४ वि ।
५ M उपक्षे ।	६ M प ।	७ M, प ।	
८ M उलाल ।	९ M उ ।	१० M प्र ।	
११ M प्रा ।	१२ M प्रा ।	१३ M प्रा ।	

[अथ स्थानकानि]

स्थानकान्यथ वक्ष्यामि स्त्रोपुंस-सञ्ज्ञितानि च ।

चत्वारि स्त्रीकृतानि स्युर्नरेषु रस क्रीर्तिताः ॥१६७॥

[पुरुषस्थानकानि]

समपाद च वैशाख मण्डल वैष्णव तथा ।

आलीढ-प्रत्यालीढे तु एते षट् पुरुषेषु च ॥१६८॥

एकतालान्तरौ पादौ समौ सौष्ठवसयुतौ ।

समपाद तदेव स्यात् स्थान स्थानविदो विदुः ॥ इति समपादम्^१ ।

एकपादः समस्थितस्त्रयस्रश्चाव^२स्थितोऽपरः ।

सार्धं द्वै तारिता^३ जङ्घा किञ्चिन्नता^४ भवेत् ।

सौष्ठवं यत्न विज्ञेय वैष्णव स्थानकं परम् ॥१७०॥ इति वैष्णवम्^५ ।

भुमेरूर्ध्वनिपण्णौ^६ चेत् सार्धतालत्रया^७न्तरे ।

यदा त्र्यस्रौ चरणयोस्तदा वैशाखक^८स्मृतम्^९ ॥ इति वैशाखम् ।

पक्षस्थौ चरणौ द्व्यस्रावेक^{१०}तालान्तरौ भुवि ।

कटिजानु^{११}समौ^{१२}ज्ञेयौ मण्डल तद्^{१३}विदुर्बुधाः ॥

इति मण्डलस्थानकम् ।

वामो^{१४}यत्र निषण्णस्तु^{१५}रेच्यते पूर्वमानतः ।

दक्षिणश्चरणश्चाग्रे षञ्चताला[न]प्रसारितः ॥

१ M द । २ M अथयो । ३ M सार्धद्वितालातरिता इति भवेत् ।

४ M वता । ५ M व । ६ M शौ । ७ M वना ।

८ M का । ९ M ता । १० M अ एक । ११ M नु ।

१२ M मो । १३ M व । १४ M मे । १५ M शो दु ।

अद्धावपितं (१)विद्यादालीढं स्थानकं परम् ॥९७३॥ इत्यालीढम् ।
आलीढाङ्गविपर्यास[ः] प्रत्यालीढमुदीरितम् ॥ इति प्रत्यालीढम् ।

इति षट् पुरुषस्थानकानि ॥

[अथ स्त्रीस्थानकानि]

वामस्तालान्तरस्वमस्रो दक्षिणश्चरण[ः] समः ।
प्रसन्नं वदनं वक्षः समुन्नतं कटी नता ॥१७५॥
कटीनितम्यगो हस्तो दक्षिणोऽन्यो लताकरः ।
यत्राऽऽयत तदा स्था^१नं कामभावप्रकाशकम् ॥ इति आयतम् ।
अवहित्य तदेव स्याद्विपर्यासेन यत्^२ कृतम् ॥ इति अवहित्यम्^३ ।
सम^४स्यैकस्य पादस्य पार्श्वदेशगतोऽपरः ।
सूचीपादे स्वपार्श्वो वा समस्तालान्तरे^५ स्थितः ।
अश्वावरोहणारम्भे^६ तदश्वा^७कान्तमिष्यते ॥ इति अश्वाकान्तम्^८ ।
गत्युन्मुखा^९ च यत्नैकं पादमुद्धृत्य नर्तकी ।
उदास्ते तद्गते स्थित्यौ निरोधात्त्यागताद्गती^{१०} ॥ इति गतागतम् ।

इति स्त्रीस्थानकानि ॥

- १ M व । २ M स्त्रो । ३ M प्पा ।
४ M व । ५ M त्व । ६ M भे । ७ M. रो । ८ M म्भो
९ M स्यो । १० M ग्ता । ११ M खा । १२ 'तद्गति-
स्थित्यौ निरोध' स्याद् गतागतम्' इति भवेत् ।

[अथ देशीस्थानकानि]

स्वस्तिकौ हसकस्थाने चरणौ कुञ्चितौ यदा ।

मिथः[ः]श्लिष्टकनिष्ठौ च तदाहुः[ः]स्वस्तिकं वृषाः ॥

इति स्वस्तिकम् ॥

दक्षिणश्चरणो जानुबाह्यगुल्फवि^१लक्षितः ।

वामः ^२समो भवेद्यत्नं कूर्मा^३सनमतो^४ विदुः ॥ इति कूर्मासनम् ।

विपुणे(?)संयुते वामे जानुनी संस्थिते क्षितौ ।

वृषभासनमाख्यातं सौष्ठ^५वाधिष्ठितं तदा ॥ इति वृषभासनम्^६ ।

इति देशीस्थानकानि ॥

अथ ^७करणानि ॥

नर्त^८को नर्त^९नारम्भे समपादौ लताकरौ ।

कृत्वाऽङ्ग^{१०} चतुरस्रं च तदन्ते नृत्यमाचरेत् ॥१८९॥

पादो दक्षिणनिष्कामान् (?)

तथैव वामपादौ च हस्तौ पुष्पपुटः (?) ।

तल^{११}पुष्पपुटं तस्मात् करणं प्रथ[मं]मतम्^{१२} ॥१९०॥

इति तलपुष्पपुटम् ।

ऊर्ध्वमण्ड^{१३}लिनौ हस्तौ कृत्वा हस्तोत्थिताञ्जलिः^{१४} ।

निहञ्चितांस^{१५} श्रीवा च लीनं तत् करणं मतम् ॥ इति लीनम् ।

१. M. नि ।

२. M. सा ।

३. M. कौ ।

४. M. नतो ।

५. M. सौष्ठ ।

६. M. ना ।

७. M. का ।

८. M. ते ।

९. M. ते ।

१०. M. मं ।

११. M. त्वं ।

१२. M. न ।

१३. M. विट ।

१४. M. जलिः ।

१५. M. श ।

वामदक्षकराङ्गुली^१ च पार्श्वे निष्कृष्यमानयोः (१) ।

उत्प्लुत्य युगपद् यत्न हस्ताङ्गुलिः स्वस्तिकः कृतः ।

तत् स्वस्तिकमिति प्राहुः करणं पूर्वसूरिभिः ॥ इति स्वस्तिकम् ।

खट्कामुखवामस्थः^२ करिहस्तस्तु^३ दक्षिणः ।

पाठ स्वस्तिकां कृत्य^४ तदर्धस्वस्तिकं मतम् ॥ इति अर्धस्वस्तिकम् ।

अग्रतः^५ पार्श्वयोः पृष्ठे कराङ्गुली^६ स्वस्तिकीकृतौ ।

तद्दिक्स्वस्तिकमुद्दिष्टं तज्ज्ञैर्नयनसुन्दरम् ॥१९४॥

इति दिक्स्वस्तिकम् ।

समपादं भुवि स्थित्वा किञ्चिदुत्प्लुति^७ पूर्वकम् ।

करौ व्यावृत्तपद्मत्वं धत्ते स्यादञ्चितं तदा ॥१९५॥ इति अञ्चितम्

तद्वैकाङ्गुलि^८ रचितमेकपादाञ्चितं^९ मतम् ॥ इति एकपादाञ्चि^{१०} तम्

उपरिष्ठेन जङ्घायां तदन्यचरणस्थितौ ।

तत्ते^{११} तत्कृते यत्न तद्वैकाङ्गुलि^{१२} रचितम् ॥ इति वैकाङ्गुलि^{१३} रचितम्

चर्यां विद्वाऽञ्चितः पादः^{१४} पर्यायाद् रचितः करः ।

यत्नोन्मत्तं तु तद् गर्वे सौभाग्यादि^{१५} समुद्रवे ॥१९८॥ इति उन्मत्तम्

उरगत्तासितां चारौ^{१६} कृत्वोत्क्षि^{१७} प्याङ्घ्रिकुञ्चितम् ।

ऊरु जानू कटी व्यस्रं यत्न यत्न विवर्तयेत् ।

एको दोलाकरश्चान्यः^{१८} खट्कोरगत्तासिकम् ॥ इति भुजङ्गत्तासितम्

१. M. जो ।	२. M. नखा ।	३. M. प्र ।	४. 'पार्श्वे' इति भवेत् ।
५. M. स्व ।	६. M. पृष्ठे ।	७. M. तेषां ।	८. M. उज्ज्वलि ।
९. M. धिन ।	१०. M. रचितम् ।	११. M. धि ।	१२. M. वि ।
१३. M. वि ।	१४. M. रचितम् ।	१५. M. वि ।	१६. M. वि ।
१७. M. वि ।	१८. M. वि ।	१९. M. वि ।	२०. M. वि ।

आ^१ दौ तु^२ डमरी चारी ततो नूपुरपादिका^३ ।
 तडिकेनैव^४ तद्धस्तं रेचितञ्च ततः परम् ।
 लताहस्तं यत्न कृतं [तन्] नूपुरमुदाहृतम् ॥२००॥ इति नूपुरम् ।
 हस्तिहस्तौ करौ पादपृष्ठे वृश्चिकपुच्छ[क]म् ।
 सन्नत^५ दूरपृष्ठं च वृश्चिकं यत्न तद्^६ विदुः ॥ इति वृश्चिकम् ।
 चरणं वृश्चिकं कृत्वा शीर्षं कृत्वाऽल्पपल्लवौ ।
 चरणं तं निकुट्टे^७ त^८ तदा वृश्चिककुट्टि^९ तम् ॥ इति वृश्चिककुट्टि^९ तम्
 वृश्चिकौ चरणौ कृत्वा करौ स्वस्तिकरेचितौ ।
 किञ्चित्तु चलतो यत्न तदा वृश्चिकरेचितम् ॥२०१॥
 इति वृश्चिकरे^{१०} चितम् ।

अङ्घ्रि^{११} तां प्रथमं कृत्वा दोलापादं ततो भवेत् ।
 चक्रवद् धमरी दत्ता^{१२} तदा स्याच्च^{१३} क्रूमण्डलम् ॥ इति चक्रूमण्डलम्
 कृत्वा वद्धं^{१४} स्थितावर्तामु^{१५} रोमण्डलिनौ करौ ।
 उरोमण्डलसंज्ञं^{१६} तु करणं परिकीर्तितम् ॥ इति उरोमण्डल^{१७} म् ।
 अङ्गुष्ठो वृश्चिकाङ्घ्रेश्चे^{१८} लला^{१९} टे तिलकं न्यसेत् ।
 तदा ललाटतिलकं करणं परिकीर्तितम् ॥ इति ललाटतिलकम् ।

१. M. चा ।

२. M. दौ ।

३. M. पद्म ।

४. M. कैने ।

५. M. त ।

६. M. तं ।

७. M. दो ।

८. M. पुष्टि ।

९. M. चि ।

१०. M. चरणरे ।

११. M. रि ।

१२. M. स्वा ।

१३. M. स्व च ।

१४. M. र्दं ।

१५. M. उ ।

१६. M. ल ।

१७. M. य ।

१८. M. छ ।

व्यावृत्तिर्परिवृत्ताभ्यां यत्न दोलाकरो^१ भवेत् ।
 चारी^२ चापगतिं^३ कुर्यात्तदावृत्तं स्मृतं बुधैः ॥ इति आवृत्तम् ।
 ऊर्ध्वज्जानुर्य^४दा चारी दोलापादा भवेदनु ।
 करौ दोलौ तदा प्रोक्त करण दोलसंज्ञितम् ॥ इति दोलापादम् ।
 श्रवणस्य करिकरो^५ दोलापादा यदा भवेत् ।
 गजवद्विचरेद्भूमौ गजक्रीडितकं भवेत् ॥२०९॥ इति गजक्रीडितम्
 पृष्ठेऽङ्घ्रिः प्रसृतो भूमिश्चिष्टाद्दृष्टौ^६ लताकरौ ।
 यदा तदा महापक्षिबुद्धे^७ गृध्रावलीनकम् ॥ इति गृध्रावलीनकम् ।
 लताकरौ रेचितकौ वृश्चिकाङ्घ्रिः^८ समुन्नतम् ।
 जठर यत्न कुर्वन्ति करणं गरुडप्लुतम् ॥२११॥ इति गरुडप्लुतम् ।
 हरिणप्लुतया^९ चार्या^{१०} दोलाखटकहस्तकम् ।
 हरिणप्लुतमाख्यातं ना^{११} मोक्तविनियोगकम् ॥ इति हरिणप्लुतम् ।
 वृश्चिकाङ्घ्रिः^{१२} प्रकुर्वीत हस्तावू^{१३} रौ च रेचि^{१४} तौ ।
 भ्रमरी क्रियते पश्चान्मयूरललितं तदा ॥२१३॥ इति मयूरललितम्
 कृत्वा च नूपुरां चारी दण्डपादान्त^{१५} दिक्क^{१६} रः ।
 दण्डवत् क्रियते यत्न दण्डपादान्त^{१७} दोदित^{१८} म् ॥ इति दण्डपादम्^{१९} ।

१ M रो ।

२ M रो ।

३ M ति ।

४ M वर्त ।

५ M य ।

६ M वरो ।

७ M बुद्धाङ्घ्रौ ।

८ S R बुद्धे, foot note बुद्धौ ।

९ M द्वि ।

१० M. ता ।

११ M र्य ।

१२ M न ।

१३ M द्वि ।

१४ M र् ।

१५ M रेखि ।

१६ M त ।

१७ ष ।

१८ M. ह ।

१९ M त ।

२० M दा ।

ऊर्ध्वमण्डलिनौ हस्तौ सूच्यङ्घ्रि^१र्य^२ वक्ष्या ।

विवृत्तो भ्रमरौ कुर्यात् परिवृत्तं तदुच्यते ॥२१५॥ इति प्ररिवृत्तम्^३
पृष्ठतो भ्रमितं पादं सर्वतो मण्डलभ्रमः ।

भ्रमयेच्चेच्छिरः^४क्षेत्रे विद्युद्भ्रान्तं तदुच्यते ॥ इति विद्युद्भ्रान्तम् ।
पार्श्वक्रीन्ता भवेच्चारौ करौ पादानुगौ नयेत् ।

पार्श्वक्रीन्तस्तदा ज्ञेयोऽभिनये^५ वीररौद्रके ॥ [इति पार्श्वक्रीन्तः]
कुञ्चितो[त्]क्षिप्तचरणस्तदधः खटकामुखः ।

वक्षस्य^६न्योऽलपद्म[ः]स्याच्छीर्षे सूची च वि^७स्मये ॥ इतिसूचीकरणम् ।
वधोपक्रान्तयो^८श्चार्यो[ः] कृतयोर्हस्तयो[ः] पुनः ।

तत्प्रयोगानुग[त]योरपक्रान्तमुदाहृतम् ॥२१६॥ इति अपक्रान्त[म्]
अधोमुखा^९ङ्गुली हस्तौ पताकौ च शि^{१०}रस्थलम् ।

आ^{११}नीय परिवर्तेत निष्क्रान्तोङ्घ्रिसयोश्चयोः^{१२} ॥२१७॥

मिथो मुखावधि^{१३}स्थाप्य स्वदेहाभिमुखाङ्गुलि ।

नितम्बाख्यौ विधीयेते नितम्बकरणं तदा^{१४} ॥२१८॥ इति नितम्बः ।

अलाताङ्घ्रि^{१५}पुरुः कृत्वा द्रुतं स्थाप्य च टेटवत्^{१६} ।

तथैवान्यकराङ्घ्रौ च सिंहविक्रीडितं तदा ॥ इति सिंहविक्रीडितम्

१. M. य ।

२. M. सः ।

३. M. चिर ।

४. M. तोष्यु ।

५. M. र ।

६. M. स्थ ।

७. M. दि ।

८. M. योः ।

९. M. ह ।

१०. M. जो ।

११. M. स्थि ।

१२. M. य ।

१३. २२० सङ्ख्यकः श्लोकः करणावरस्य लङ्घणाशो न तु नितम्बस्थेनानुमीयते ॥

१४. M. दा ।

कृता तु ज^१निता चारी मुष्टिर्वक्षोलताकरः ।
 करणं जनित नाम कियारम्भादि तद्ववेत् ॥ इति एलकाक्रीडितम्^२,
 उरोदेशे च मलिनौ^३ करौ च खटकामुखौ ।
 मण्डलस्थानके स्थित्वा स^४न्निवेशमुदीरितम् ॥२२४॥ इति निवेशः ।
 एको हस्तो रेचितः स्याद् वक्षस्य^५न्योऽल्पपर्वतः ।
 पार्श्व^६योर्लोलित शीर्षं^७ वैष्णवस्थानके स्थितः ।
 पार्श्वयोर्विश्रमेद् यत् करण तच्च लोलितम् ॥२२५॥ इति लोलितम् ।
 पार्श्वेन भ्रमरीं कृत्वा मण्डलस्थानके स्थितः ।
 कृत्वा छिन्नां कटीमेका बाह्वोः^८ शिरसि पृष्ठवम् ॥२२६॥
 करभ^९ङ्गीतरेणैव यत् त्रिचतुराः^{१०}कृताः^{११} ।
 आवृत्तयः^{१२} कटीछिन्न^{१३} तद्वि^{१४}स्मयनिरूपणे ॥ इति कटीछिन्नम् ।
 स्वस्तिकौ स्वलितौ पादौ क्रमेण परिचाहितौ ।
 शिरोदोलौ य^{१५}दा हस्तौ मद^{१६}स्वलितक तदा ॥ इति मदस्वलितम्
 कृत्वा मदप्लुता चारी स्वस्तिकोऽङ्घ्रिस्तद^{१७}ग्रतः ।
 हस्तौ दोलौ सन्तत^{१८} तत् दधना^{१९}पृष्ठौ भवेत् ॥ इति सन्ततम् ।

१ M द । २ अन् जनितमिति श्लेष्ये एलकाक्रीडितमिति यस्मिंश्चित् सेनानुमोयते
 अत्र कश्चिदप्यन्यं स्वलित इति । ३ 'च मलिनौ' इत्यत्र मलिनौ इति भवेत् ।
 ४ भरतागमे निवेशमिति पाठ । उग्रामासवे पुष्पिकायां च निर्वाधयेदत्र तन्निवेश
 मिति पाठ कल्पनीय । ५ M स्थो । ६ M म । ७ M चिण् ।
 ८ M न वि । ९ M म । १० M य । ११ M दा ।
 १२ N, S सन्तत ।

दोलापादेऽङ्गधिगमना^१गमने^२ हसपक्षकः ।

अङ्गान्तरेऽपि कुरुते स्वलित तत प्रकीर्तितम् ॥२३०॥ इति स्वलितम्
चारीं कृत्वा ह्य^३पक्रान्तामद्वि^४मग्रे प्रसारयेत् ।

हसपक्षो यदा हस्तावतिक्रान्तस्तदोदितः^५ ॥२३१॥ इति अतिक्रान्तम्
शकटास्या^६भवेच्चारी प्रसर्पि^७णाद्वि^८णा सह ।

एको हस्तो द्वितीयस्तु व^९क्षस्थः^{१०} खटकामुखः ।

यत्न तच्छकटास्य^{११} स्यात्तादृशे चालखेलने ॥ इति श^{१२}कटास्यम् ।

चारीं^{१३} कृत्वा अलाताख्या^{१४}करौ कृत्वा तु रेचितौ ।

व्यावृत्ता^{१५}वलपद्मौ^{१६} च कुञ्चितौ बाहुशीर्षगौ ।

वृषभक्रीडित तस्मात्तज्जैः प्रोक्त मनोहरम् ॥ इति वृषभक्रीडितम् ।

समपादस्थितेरधं यत्न^{१७} त्रिकविधं^{१८}तम्^{१९} ।

उत्प्लुत्य प[ति]त तिर्यक् लोहरी करणञ्च तत् ॥२३४॥ इति लोहरी

इति करणानि ॥

~ अथाङ्गहारा लिख्यन्ते ॥

इदानीमङ्गहारणा लक्षण कथ्य^{२०}ते स्फुटम् ।

पङ्क्तिः सप्तभिरष्टाभिर्नवभिर्वा यथारुचि ।

करणैरङ्गहारः स्यात् सग्रहे^{२१}णाधुनोच्यते ॥२३५॥

१ M न । २ M ना । ३ M म । ४ M भ्रत सर्वतः शोच्यते
प्राक्कृष्टम् । ५ M स्याद् इत्यधिकम् । ६ M प्रसर्पि । ७ M वे ।
८ M स्थो । ९ M स्या । १० मूले सर्वतः दलसङ्करः ।

११ M रो । १२ M भलताह । १३ M ला । १४ M शो ।

१५ M य म । १६ M नम् । १७ M पि ।

१८ M तुरे । 'उद्येनाधुनोच्यते' एतत् स्यात् ।

[अङ्गहारोद्देशः]

प्रथम[ः] स्थिरहस्त[ः] स्यात् ततः पर्यहस्तसञ्चकः^१ ।

सूचीविद्धोऽपविद्धश्च^४ ततश्चा^५क्षिप्तनामकः ॥२३६॥

उद्घाटितालयश्चान्यो^६ विष्क^७ म्म[ः] स्यात् पराजितः^८ ।

विष्कम्भापसृत^९श्चैव^{१०} मत्तक्रीडाभिघस्तथा^{१०} ॥२३७॥

रेचितस्वस्तिकाद्यश्च^{११} पार्श्व^{१२}स्वस्तिकसञ्च^{१३}कः ।

वृश्चिकापसृतश्चान्यस्तथाऽन्यो भ्रमराभिध^{१४}[ः] ॥२३८॥

मत्तस्त्रलितनामा^{१५} च मदाद्^{१६} विलसितोऽपरः^{१६} ।

गतिमण्डलविज्ञेय^{१७}[ः] परिच्छिन्नस्तथाऽपरः^{१८} ॥२३९॥

परिवृत्ताद्रेचितश्च^{१९} तथा वैशाखरेचितः^{२०} ।

परावृत्तो^{२१} ह्यलात^{२२}श्च पार्श्व^{२३}च्छेदस्त^{२३}तः परः ॥२४०॥

विद्युद्भ्रान्तस्तथो^{२४}[द]वृत्त^{२५} आलीढो^{२६} रेचि^{२७}तस्तथा^{२८} ।

तथाच्छुरितसञ्च^{२९}श्च परो^{३०} ह्या^{३१}क्षिप्तरेचितः^{३१} ॥२४१॥

सभ्रान्तोऽप्य[प]सर्प्यश्च^{३२} तथैवार्धनिकुण्टकः^{३३} ।

इति सख्याङ्गहाराणां द्वाविंशत् कथिता स्फुटम् ॥२४२॥

इत्युपदेशः^{३४} ।

१ M व्या । २ M फु । ३ N S अपराजित । ४ M वि ।

५ M द्वि । ६ M दा । ७ M द । ८ M स ।

९ M मयो । १० M लायो । ११ M रोचि ।

१२ M व्या । १३ 'इत्युपेय' इति स्यात् ।

अथ लक्षणम् ॥

हस्तौ प्रसार्य चो[त्] क्षिप्य समपाद विधाय च ।

स्वस्तिकापमृति पाणिं स[व्य] मूर्ध्व^१प्रसार्य च ॥२४३॥

प्रत्यालीढं^२ च निष्पाद्य^३निर्गत्य^४ च निकुण्टकम् ।

ऊरु[द्] वृत्तमतः^५ कृत्वा [स्वस्तिका] क्षिप्तक तथा ॥२४४॥

नितम्बं करिहस्तं च कटिच्छिन्न^६मतः परम् ।

अङ्गहारद्वयस्याग्रे स्थिरहस्तं प्रकल्पयेत् ॥२४५॥ इति स्थिरहस्तः^७

तलपुष्पपुटं पूर्वमणविद्धं विवर्तितम् ।

निकुण्टकविधानं स्यादूरु^८वृत्तमतः परम् ॥२४६॥

आक्षिप्ताख्यं^९ ततश्चान्यमूरु^{१०}मण्डलसञ्ज्ञकम् ।

नितम्बं करिहस्तं च कटिक्षीणमतः परम् ।

क्रमेण यत्न पर्यस्त[ः] सोऽङ्गहार[ः] प्रकीर्तितः^{११} ॥२४७॥ इति पर्यस्तः

अलपल्लवनामादौ सूची चाक्षिप्तमेव च ।

आवर्तितं तिडुट्टं^{१२} स्यादूरुवृत्तमतः परम् ॥२४८॥

आक्षिप्तसञ्ज्ञकं यस्मिन्नुरोमण्डलनाम च ।

करिहस्तं कटिच्छिन्नं सूचीविद्धः^{१३} स उच्य^{१४}ते ॥ इति सूचीविद्धः ।

यत्नापविद्धमादौ स्यात् सूचीविद्धमतः परम् ।

पाणि^{१५} नोद्वेष्टितेन स्यात् त्रिकस्य परिवर्तनम् ॥२४९॥

१ M र्ध ।

२ M प्रसार्य ।

३ M या ।

४ M स्तिनद ।

५ M इति ।

६ M स्वस्त ।

७ M स्यात्तुत् ।

८ M न्य ।

९ M तो चान्य तुत् ।

१० पर्यस्तलक्षणम् आदौ द्विराङ्गम् ।

११ M द । १२ M दु ।

१३ M मणि ।

उरोमण्डलिनौ पाणी कटिच्छिन्नमतः परम् ।

अपविद्धाभिधानोऽयमङ्गहारः[ः] प्रकीर्तितः ॥२५१॥ इतिअपविद्धः^१

नूपुरं^२ करण पूर्वं विक्षिप्ताला^३तके ततः ।

आक्षिप्तसञ्ज्ञक तद्वदुरोमण्डलनामकम् ॥२५२॥

अनन्तरं^४ नितम्ब च करिहस्तमतः परम् ।

कटीच्छिन्न च यत्न स्यादाक्षिप्तः[ः] सोऽङ्गहारकः ॥ इति आक्षिप्तः^५ ।

उद्वेष्टितापविद्धश्च हस्तश्चाङ्घ्रि^६ नि^७कुट्टितः ।

प्रकारेणाथ तेनैव वामपार्श्वे भवेत् पुनः ॥२५३॥

उरोमण्डलिनौ पाणी^८ नितम्ब[ः] करिहस्तकः^९ ।

कटिच्छिन्न च यत्न स्याद् भवेदुद्धटित^{१०}स्तदा ॥ इति उद्धटितः^{११} ।

उद्वेष्टितौ क्रमात् पाणी पादावपि नि^{१२}कुट्टितौ ।

कुट्टिताव^{१३} चितौ^{१४} स्यातामूर्खदृष्टमतः परम् ॥२५६॥

चतुरस्र कर कृत्वा यत्न पादे नि^{१५}कुट्टनम् ।

करिहस्त कटिच्छिन्न त्रि^{१६}कम्भः[ः] स तु कथ्यते ॥ इति^{१७} विष्कम्भः ।

दण्डपाद^{१८} विधायाङ्घ्रि^{१९} विक्षिप्ताक्षिप्तक परम् ।

हस्तं च व्यसित वा^{२०} भ्रमङ्घ्रिणा सह सर्पयेत् ॥२५८॥

इति [मत्त]कोडाभिध ।

१ M इम् ।

२ M काल ।

३ M तम् ।

४ M नि ।

५ M नो ।

६ M इम् ।

७ M इद्विह ।

८ M उद्धटितम् ।

९ M तव ।

१० M यो ।

११ M द ।

१२ M योधि ।

१३ M पा ।

* अतः परमादरं उद्धृत इति प्रविभावि । परमतः यद्वनसुचं किमपि भिन्नं नास्ति ।

इति कोडाभिध इत्यतः परं आदरं एव यद्वनसुचं वर्तते इत्यस्माभिस्तद् यथाप्रदर्शं दत्तम् ।

×   ×   ×   ×   ×

×   ×   ×   ॥ १ ॥ ×   × ॥ इति परावृत्तः^१ ।

करण स्वस्तिकं पूर्वं हस्तौ च व्य^२सितौ ततः ।

अला^३तकं प्रयोक्तव्यमूर्ध्वं जानुनि कुञ्चितम् ॥२५९॥

अर्धसूची च विक्षिप्तमुद्धृत्ताक्षिप्तकं ततः ।

करिहस्त कटिच्छिन्नं यत् स स्यादलातकः ॥ इति अलातः^४ ।

उर[ः]स्थले करौ कृत्वा प्रमु^५जीतार्धजानुकम् ।

आक्षिप्तस्वस्तिकादूर्ध्वं त्रिकस्य परिवर्तनम् ।

उरोमण्डलिनौ हस्तौ नितम्ब[ः] करिहस्तकः^६ ।

कटीछिन्नं भवेद् यस्मिन् पार्श्वच्छेदः स कथ्यते ॥ इति पार्श्वच्छेदः^७ ।

वामः सूचीक्रम[ः]कार्यो विद्युद्भ्रान्तश्च दक्षिणः ।

सूचीविद्धश्च^८ चरणो^९ विद्युद्भ्रान्तस्ततः परम् ।

अनन्तरं परिच्छिन्नं स्वस्तिकान्तश्च(१०)गामकम् ॥२६३॥

इति विद्युद्भ्रान्तः^९ ।

विधा^{१०}य नूपुर पाद पाणी पार्श्वप्रलम्बितौ ।

लताख्य च कटीछिन्नं भवेदुद्धृत्तकाभिधे ॥२६४॥ इति उद्धृतः ।

कीडाभिध इति न सम्यक् उद्देशानुसारेण मत्तकीड इति भवेत् । भरतागमे तु मत्ताकीड इति नाम । एतेन पराजितस्य क्रियानयो नवम-दशमौ चाङ्गहारो खड्गिताविति ज्ञायते । प्रयो ज्ञितित-खड्गिताये च एकादशादेर्बर्षाङ्गानामङ्गहारणं लक्षणानि खड्गितानीति ।

१ M सम । २ M व्य । ३ M ल । ४ M ता ।

५ M पु । ६ M. कम् । ७ M क । ८ M ण ।

९ M इति अतिर्भावव्यापकम् । लक्षणमिदं खड्गितमिति प्रतिभाति ।

१० M दा ।

आलीढव्यं^१सितौ हस्तौ यत् स्कन्धे निकुटयेत् ।

चरणे नूपुरो वामे दक्षिणेऽलातसंज्ञकः^२ ॥२६५॥ इति आलीढः]

आधा[य] रेचितं पाणिं पार्श्वमानम्य^३ रेचयेत् ।

भूयश्चान्येन योगेन गालमानम्य^४ रेचयेत् ॥२६६॥

रेचितं करणं कुर्यादुरोमण्डलकं ततः ।

कटिच्छिन्नञ्च यत् स्यादङ्गहारः स रेचितः^५ ॥२६७॥ इति रेचितः

करणान्^६पुरादूर्ध्वं त्रिकस्य परिवर्तनम् ।

करण^७व्यंसितेनाथ भूयस्त्रिकविवर्तनम् ।

अलातकं विधायाथ सूचौ ततः प्रयोजयेत् ॥२६८॥

करिहस्तं कटिच्छिन्नं भवेदाच्छु^८रिताभिधः^९ ॥२६९॥

इति^{१०}आच्छुरितः^{११} ।

रेचितस्वस्तिकावङ्गी करावपि^{१२} तथाभिधौ ।

तेनैव विधिना^{१३}भूयो^{१४} विश्लेषं परिचर्य च^{१५} ॥२७०॥

उत्क्षे^{१६}पणं पुनश्चैव रेच[केनव] कम्पयेत् ।

उद्धृतकमथाक्षिप्तमुरोमण्डलकं ततः ।

यत्र स्यादङ्गहारोऽयं भवेदाक्षिप्तरेचितः ॥ इति आक्षिप्तरेचितः^{१७} ।

१. M आरव्यं^१

२. M क ।

३. M एतदपि लक्षणमतपूर्णमिति प्रतिभाति ।

४. M. स्य ।

५. M. स्य ।

६. M. सेव ।

७. M. तम् ।

८. M. वृ ।

९. M. यो ।

१०. M. हु ।

११. M. धम् ।

१२. M. हु ।

१३. M. तम् ।

१४. M. भि ।

१५. M. या ।

१६. M. व ।

१७. M. उदे ।

१८. M. तम् । व्याक्षिप्तरेचित इत्युद्देशः ।

विक्षिप्तमिव चेत् पादौ पाणिपादमुखानुगम् ।
 कृत्वा सूचीमुख वाम पाद पश्चाच्च निक्षिपेत् ॥२७२॥
 सव्यो वक्षस्थले हस्तो वामश्चैव लताकरः ।
 आक्षिप्तकं पुनर्यत्र पाद स्वस्तिकरेचितः ॥२७३॥
 नितम्ब-करिहस्ताख्य उरोमण्डलकं ततः ।
 कटिच्छिन्नञ्च सभ्रा^१न्तः सोऽङ्गहारो मनोहरः ॥ इति सभ्रान्तः ।
 विधा^२याङ्घ्रिमपक्रान्त हस्त^३व्यस्तित^४मेव च ।
 उद्वेष्टितं ततः कार्यमर्धसूची ततः परम् ॥२७५॥
 विक्षिप्तं च कटिच्छिन्नमुद्धृत^५क्षिप्तकं ततः ।
 करिहस्त कटीछिन्नं विधेयमप^६सर्पिते ॥२७६ इति अपसर्पित^७ ।
 नूपुराख्य क्रम^८ कृत्वा तमेव द्रुतमा^९क्षिपेत् ।
 कार्या पादानुगौ हस्तौ लिङ्गस्य परिवर्तनम् ।
 करिहस्त कटिच्छिन्नं यत्र सोऽर्धनिकुण्टकः ॥ इति अर्धनिकुण्टकः
 द्वाविंशदङ्गहारिणो^{१०} नाट्यनृत्यप्रयोगिणाम्^{११} ।
 इति लक्षणमस्माभिर्यथावत् प्रतिपादितम्^{१२} ॥२७८॥

इति द्वाविंशदङ्गहारा^{१२} ।

- १ M चा । २ M या । ३ M स्त । ४ M व्यस्तित ।
 ५ M न्न मुद्रित । ६ M भवि । ७ M तम् । अपसर्प्य इत्युद्देशे ।
 ८ M कर्म । ९ M म । १० M णम् । ११ M त ।
 १२ M र ।

Cf सङ्गीतरत्नाकर, ७ ७९६ ९७ —

अथानामुचिरे देशे प्रापय सविलासकम् ।

मातृकोत्तरसम्पादमङ्गहारोऽभिधीयते ॥

यद्वा हारो हरस्याय प्रयोगोऽङ्गीरिति स्मृत ॥

अथ रेचकलक्षणम् ॥

ग्रीवारेचक एक[ः] स्यात्तत[ः] स्याद्धस्तरेचकः ।

कटीरेचकसंज्ञोऽन्यस्ततः स्यात् पादरेचकः ॥ इति रेचितचतुष्टयम् ।

[अथ नृत्यलक्षणम्]

चतुर्विंशत्यभिनयैरसंयुतकरः क्रूमात् ।

करानुगश्च चरणौ^१ यथाशोभं तथाचरेत् ॥२८०॥

जाहरेति समुच्चार्य माचरेति पुनः स्मरेत् ।

चतुर्विंशकरैरन्ते क्रियते भ्रमरी^२ ततः ॥२८१॥

तदन्ते विजहीति क्ताऽ ..... ।

× × × × इति नेरी^३प्रचक्षते ॥२८२॥ इति नेरीनृत्यम् ।

शब्दनृत्यन्तु कथितं शब्दाक्षरसमुच्चरम् ।

अक्षरोपरि घातस्य शब्दान्ते भ्रमरी भ्रमन् ॥ इति शब्दनृत्यम् ।

सर्वाभिनयसंयुक्तं रसभावसमन्वितम् ।

लयतालसमाकीर्णं प्रवन्धादिविनिर्मितम् ।

स्वरपाटादिसंकीर्णं तन्नृत्यं गीतमञ्जकम् ॥२८३॥ इति गीतनृत्यम्

[अथ चिन्दुगीतलक्षणम्]

उद्ग्राहश्चान्तरं भोगे ध्रुवद्राविडभाषया ।

रामातलेन केनसपि तद् गीतं चिन्दुसंज्ञकम् ॥२८४॥

१. M. छे ।

२. M. छ ।

३. M. री ।

४. M. द ।

५. M. छ ।

६. M. उ वि ।

× × × गालस्तृतीयः शुद्धचिन्दुकः ।

[कोलचिन्दुनृत्यम्]

सार्धहस्तं परीमाणं^१ हण्डिका चित्रवर्णिका ।

....हीत्वा च नृत्यं तत् कोलचिन्दु^२ जगुर्बुधाः ॥२८६॥

[वङ्गालचिन्दुनृत्यम्]

करेके^(१)जलपात्र स्यात् × × × कम् ।

गृहीत्वा नृत्यते यत्तु^४ तद्वङ्गालमुदाहृतम् ॥२८७॥

इति शुद्धचिन्दुनृत्यम्^५ ।

[अथ कल्पनृत्यम्]

द्वौ द्वयश्चतुर्निर्वा^(१)मिलित्वा यत्तु^६नृत्यते ।

कल्पनृत्यं^७ च तत्^८ प्राहुर्नृत्यशास्त्रविशारदाः ॥२८८॥

इति कल्पनृत्यम् ।

इति परौजसह्या वेशान्वये मालिनीमनोहर-कामिनीकामपूरण-^९

विरहिणी^{१०}विरहभञ्जन-सदायसन्तानन्दकन्दारिगजमस्तकां-

कुश-श्रीमत्तारसाह्यात्मज-महमदसाहिविरचितायां

सङ्गीतमालिकायां नृत्याध्यायः समाप्तः ॥

॥ शुभं भवतु ॥

१ M छि ।

२ M न ।

३ M

४ M छ ।

५ शुद्धचिन्दुनृत्यस्य लक्षणं यद्विवा

६ M. छ ।

७ M. तत् ।

८ ।

९ M. न ।

१० M वी ।

APPENDICES

1 ABBREVIATIONS

- AD —Abhinaya Darpana
 NS —Natya Sastra
 SM —Sungita Malika
 SR.—Sangita-Ratnakara

2 BIBLIOGRAPHY

- Abhinaya-Darpana By Nandikeśvara, Calcutta Sanskrit Series Ed Calcutta 1934
 Abhinava Bharati By Abhinavagupta. See Natya Sastra By Bharata with the commentary Abhinava Bharati Kavyamala No 42 1894
 Natya Sastra By Bharata Ed By Pandit Batuk Nath Sharma in the Chowkhamba Sanskrit Series Banaras 1929
 Sangita Malika By Muhammad Shah (MS) For details see Introduction p 2
 Sangita Ratnakara By Śaṅga Deva Nīharaka with the commentary of Catura Kallinatha. Ed from Poona in the Ānandasrama Sanskrit Series, No 35 1896 by Mangesa Ramakṛṣṇa Telang

3 GENERAL INDEX*

	page
Abhinava Bharati	4
Abhinaya Darpana	1, 4 5
Ākṣeris	19—22
Ākṣikṛ	21—22
Angūharis	22—25
Asamyuta Hastas	8—9
Bharata	1 4
Bhūmacutus	12—13
Bhūmrana	1
Bikāner	2
Cārinabhedas	18—12
Cāris	12—22

* For the numerous varieties of the different gestures and postures, etc., see list of contents of the Nṛtya-dhīya of the Sangita Malika, Introduction, pp. 7—12

Cindugata Lakṣana	३६
Darashukoh	७
Daulatabad	३
Deogiri	३
Deśicūris	१६—२२
Deśibhūmacūris	२१
Deśisthānakas	२४—२६
Firuz Shah	२, ४०
Hasta-Lakṣanas	४
Kulpanritya	४०
Karinas	२६—३२
Kashmir	१
Katibbedas	१४
Krīśṇa	१
Mahammad Shāh	१, २, ३
Mārgacaris	१६
Nandikeśvara	१
Naṭasūtra	१
Nāṭyaśāstra	१, ३, ४
Nritya, varieties,	७
Nrityahastas	६—१३
Nrityalakṣanas	३६
Nrityasālā	१
Puruṣa-sthānakas	२३—२४
Rocaka-lakṣanas	३६
Samyata-hastas	७—६
Sangita-ratnakar	१, ३, ४, ३८
Śankara	१
Sarangadeva	१, ३
Silalin	१
Singhana	३
Sirobhedas	३
Soḍhala	३
Sthānakas	२३—२६
Stri-sthānakas	२४
Tattar Khan	२, ४०